

Lye kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2026/095633.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Lye socken.....	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	11
Nulägesbeskrivning	16
Kyrkobyggnaden.....	31
Kyrkans huvuddrag.....	31
Byggnadshistorik	34
Nulägesbeskrivning	43
Restaureringar	131
Arkeologi	139
Fornlämningar.....	140
Kyrkan	140
Värdering.....	140
Allmänt.....	140
Bruksvärden	142
Kyrkobyggnaden.....	143
Kyrkogården	143
Händelselista Lye kyrka	145
Lagskydd.....	151
Källor och litteratur.....	153
Otryckta källor.....	153
Tryckta källor.....	153
Kartor	153

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytaga bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

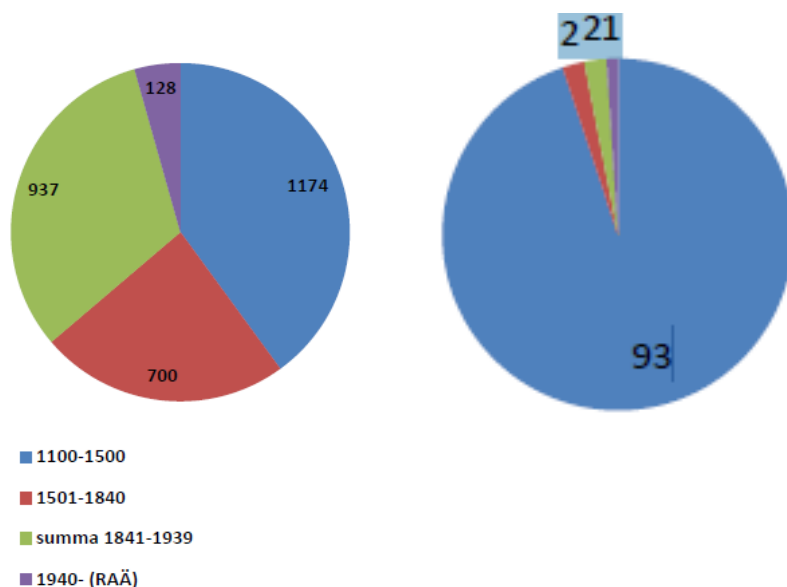
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

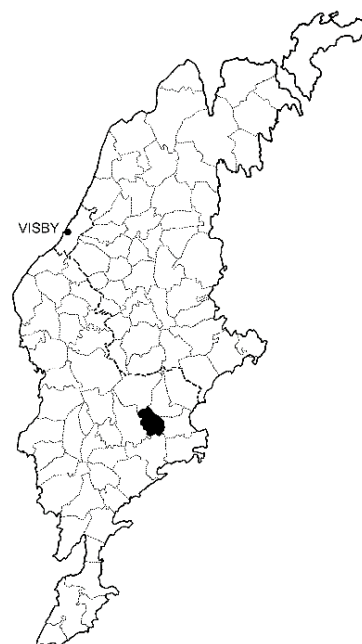
Omgivningar

Lye socken

Lye kyrka ingår i Fardhem-Garde pastorat. Den är belägen ca 50 km från Visby. 2022 var invånarantalet i socknen 204 personer.

Kyrkomiljön

Lye kyrka och kyrkogård är belägna ca 300 m söder om landsvägen Hemse – Ljugarn (länsväg 144). Från landsvägen sträcker sig ett ängsområde fram till kyrkogårdens norra mur. En väg med en lönnallé leder in och förbi kyrkan. I öster gränsar den mot ett tämligen igenväxt blandskogsområde, i väster och söder utgör bygdevägen mot Rotarve och Medebys grannlag, gräns för kyrkogården. Väster därom ligger den tidigare skolan, och i söder och sydost viss senare tillkommen bebyggelse.

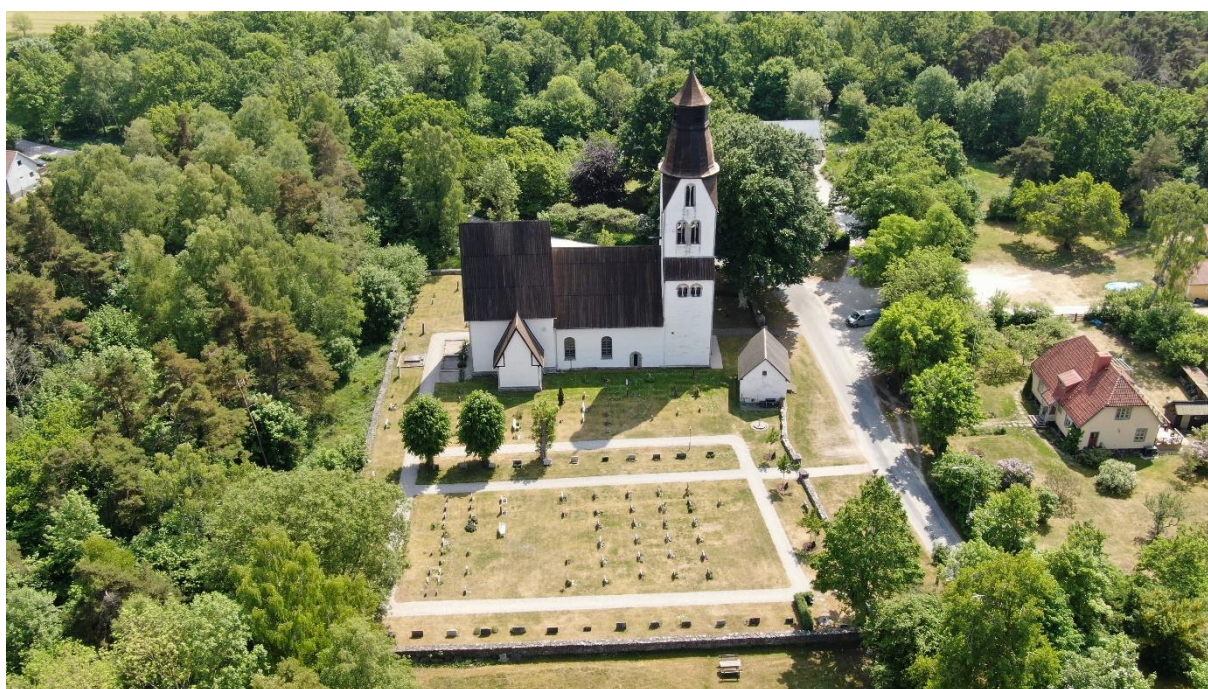

Kyrkomiljön vid Lye kyrka fotograferad från sydost, ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

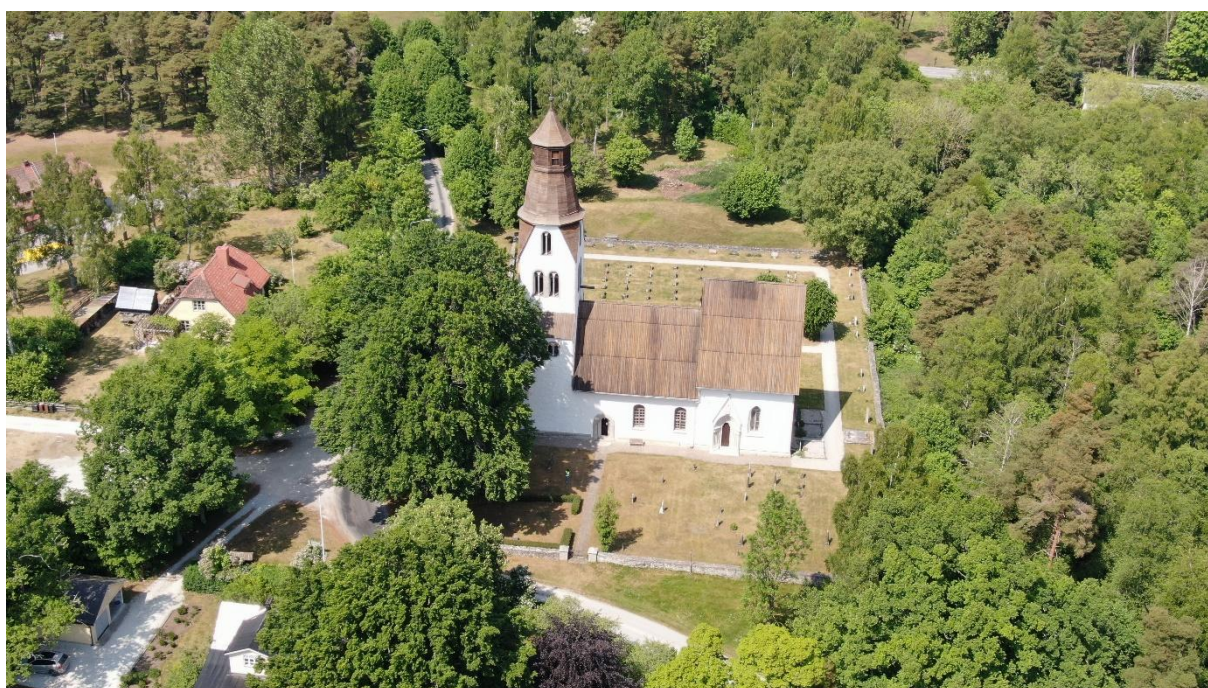
Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

Kyrkogården är uppdelad i en äldre del och en yngre del norr om kyrkan. Den saknar idag trädkrans men omges av skog vilket ger en rumskänsla. Öster om koret ligger flera större grusgravar omgivna av stenramar från 1930- och 1950-talen samt en stor gravhäll från början av 1900-talet. Alldeles nordväst om kyrkan ligger ett sockenmagasin.

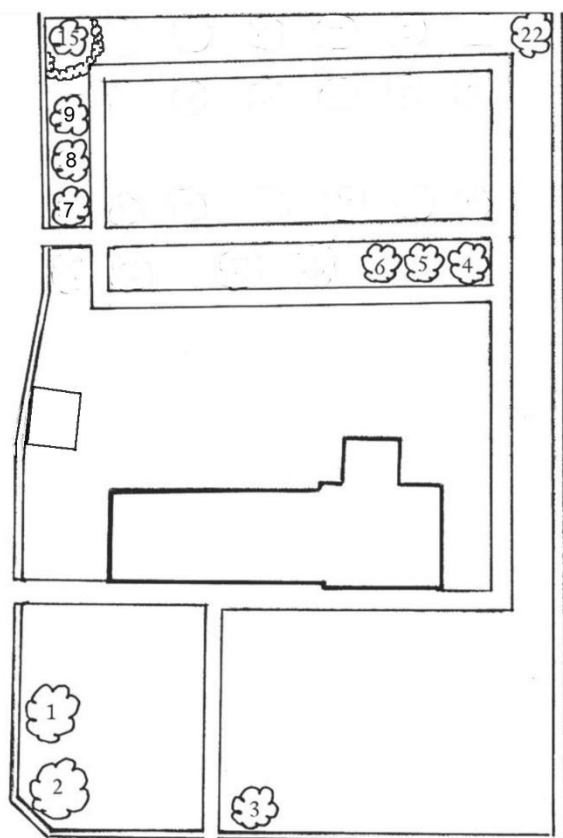
Lye kyrka och kyrkogård fotograferad från norr, ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

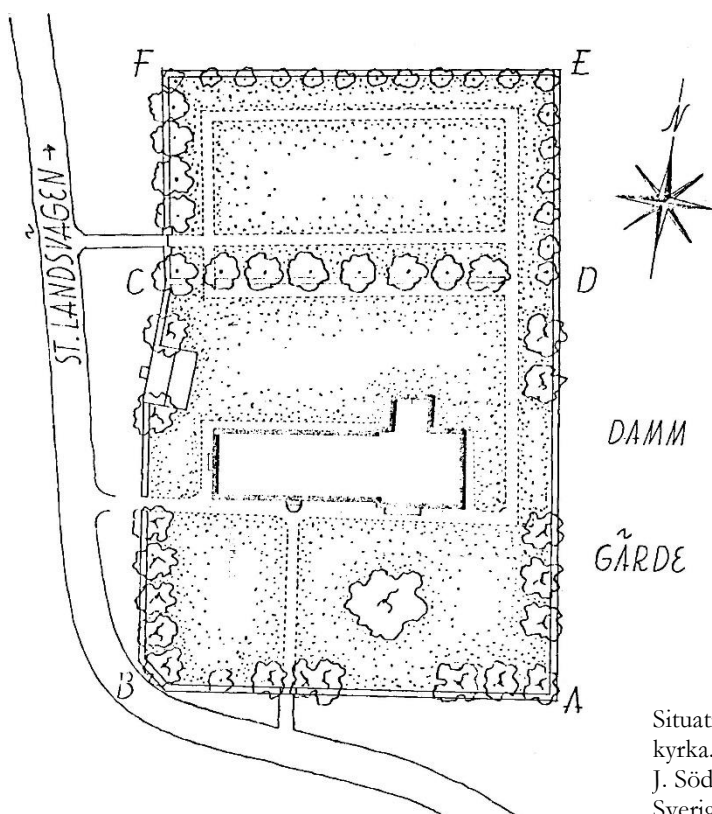
Lye kyrka och kyrkogård fotograferad från söder, ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

En allé med skogslönn leder in till kyrkan från landsvägen i norr. Foto ES 2023.

Situationsplan över
Lye kyrka 2007.
Reviderad 2023 av
Gotlands Museum.

Situationsplan över Lye
kyrka. Uppmätning av
J. Söderberg 1943. Ur
Sveriges Kyrkor 105,
Gotland V:1 (1965).

Historik

Skattläggningskartan från 1753 visar att kyrkan närmast omges av ängs- och hagmarker. Längs vägen finns ett stråk med odlingsytor. Vid en visitation 1750 påpekas att "Kyrkogårds Planket" är förfallet. Det var ett träplank. Sockenmännen lovade att ersätta det gamla planket med ett nytt plank. Fortfarande 1765 hade inte något hänt. År 1793 fanns dock en stenmur runt hela kyrkogården.

I kyrkogårdens nordvästra hörn uppfördes ett sockenmagasin. Ett beslut togs 1826 att sockenmagasinet skulle byggas på samma plats som ett äldre magasin hade stått. Sockenmagasinet uppfördes strax före 1846. Strax norr om sockenmagasinet låg tidigare en bod där virke och material förvarades (se bild nedan). Boden revs 1888.

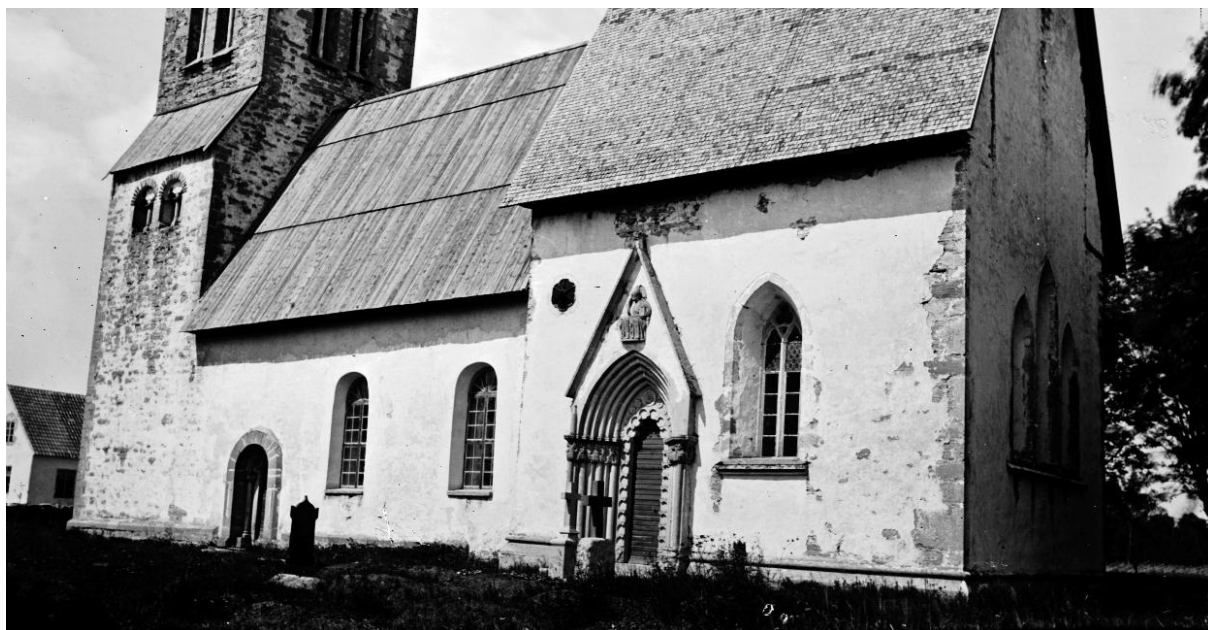
Vid en visitation 1861 sägs att kyrkogården är planterad med träd dock "ännu ej fullständigt".

Laga skiftes karta från 1870 visar kyrkogårdens omfattning innan utvidgningen. År 1944 skedde in utvidgning åt norr efter förslag av trädgårdskonsulent E. Nilsson, Visby.

Lye kyrka tecknad av P. A. Säve 1863. Till höger syns sockenmagasinet och den mindre boden där virke och material förvarades. Alvin, UUB.

12

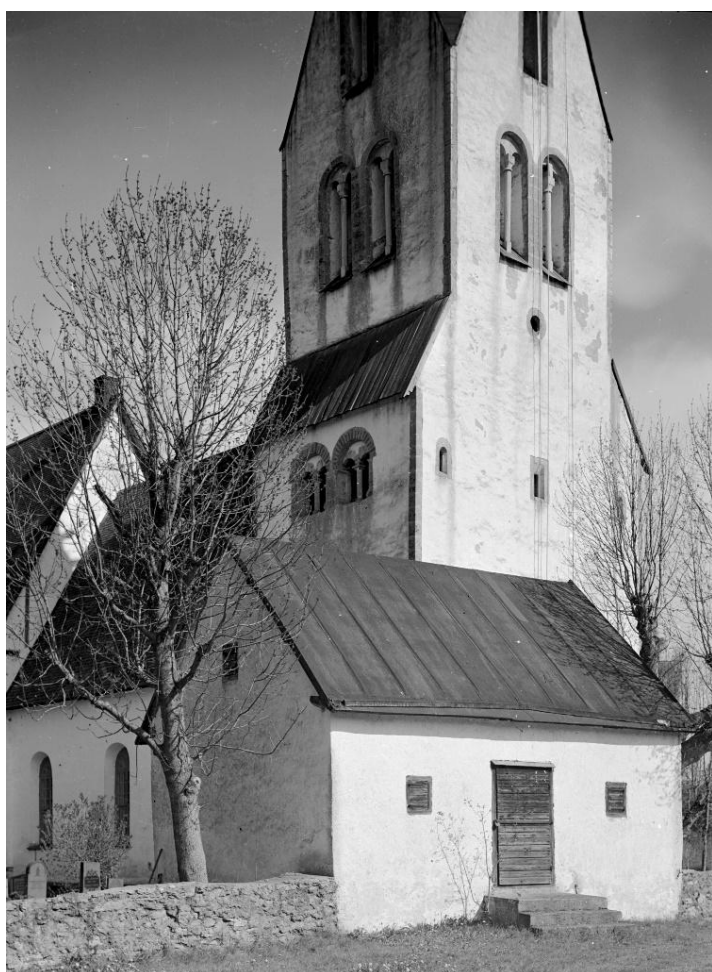
Den södra delen av kyrkogården. Det finns några högresta gravvårdar. Marken är täckt av högt gräs. Foto Olof Sörling, troligen mitten av 1890-talet. ATA.

Den södra delen av kyrkogården. Det finns flera högresta gravvårdar samt planteringar av träd och buskar på kyrkogården. Foto Eric Erici 1915. ATA.

Kyrkogården söder om kyrkan 1932. De två stenkorsen nära koret finns med på fotografiet från slutet av 1800-talet, s. 13. Foto Årland Norén. ATA.

Sockenmagasinet på Lye kyrkogård, uppfört 1845. Foto Ivar Andersson 1939. ATA.

Den östra delen av kyrkogården. De grusade gravarna med stenram finns bevarade idag.
Foto Nils Lagergren 1960. ATA.

Den norra delen av kyrkogården. Närmast den yngre kyrkogården, anlagd 1944. Kring gravarna finns smala grusramar. Foto Sören Hallgren 1964. ATA.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har sedan utvidgningen mot norr på 1940-talet en rektangulär utformning. Gränsen mellan kyrkogårdens äldre och yngre del framgår av en delvis bevarad trädplantering med hamlad lind. Kyrkogården omges av kallmurar av kalksten. Murarnas höjd varierar mellan 80 och 130 cm. Delar av de södra och västra murarna som tillkom 1793 bär vissa spår av att ha varit kalkrappade.

Kyrkogården har fyra ingångar. I den södra mursträckningen finns en dubbel järngrind, flankerad av portstolpar av kalksten, putsade och täckta av kalkstensplattor lagda i pyramidform. Liknande grindar finns i den västra muren både till den yngre och äldre delen av kyrkogården. Den senare grinden används som kyrkogårdens huvudingång. Gångar belagda med betongplattor leder från ingången i väster längs kyrkans södra sida på kyrkobyggnadens södersida samt från söder. I övrigt saknar den äldre kyrkogården gångsystem förutom i öster. Tidigare fanns ett gångsystem med tydlig kvartersindelning i kyrkogårdens äldre delar, och här kunde man ännu i vissa delar urskilja de olika gårdarnas gravrum. Olika kvarter var omgivna av häckar. Idag är gångarna borttagna och det finns endast ett kvarvarande kvarter omgiven av häckar söder om kyrkan. På den yngre kyrkogården norr om kyrkan finns ett gångsystem belagt med grus. Innanför ingångarna från väster till respektive kyrkogårdsdel finns belysningsstolpar av galvaniserat stål. Fasadbelysning installerades 1973.

På kyrkogården finns ett sockenmagasin av sten i den västra kyrkogårdsmuren, uppfört 1845. Byggnaden är uppförd av kalkstensflis, putsad och vitkalkad med ett sadeltak klätt med bräder (falar) på tjärpapp. Omedelbart norr om sockenmagasinet finns en grävd brunn med en handpump av grönmålad gjutjärn.

Ett fåtal träd finns bevarade av en äldre trädkrans. Den utgörs av äldre friväxande bok (nr 1-2), äldre hamlad ask (nr 3, 6), äldre hamlad lind (nr 15), yngre friväxande pil (nr 22) och yngre lind (nr 16-21). Den norra delen av kyrkogården avgränsas av en trädrad bestående av äldre hamlad lind (nr 4-6). I den yngre norra delen av kyrkogården finns några unga lindar (nr 7-9). Bokarna i trädkransen är troligtvis planterade under 1860-talet. Askarna och lindarna planterades förmodligen i samband med kyrkogårdens utvidgning 1944.

Det finns synliga gravar runt hela kyrkogården. I det nordvästra hörnet av den yngre kyrkogården finns en askgravlund, anlagd 2010.

Lye kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Lye kyrka och kyrkogård fotograferad från söder. Närmast den södra kyrkogårdsmuren. Foto ES 2023.

Lye kyrka med sockenmagasin fotograferad från nordväst. Foto ES 2023.

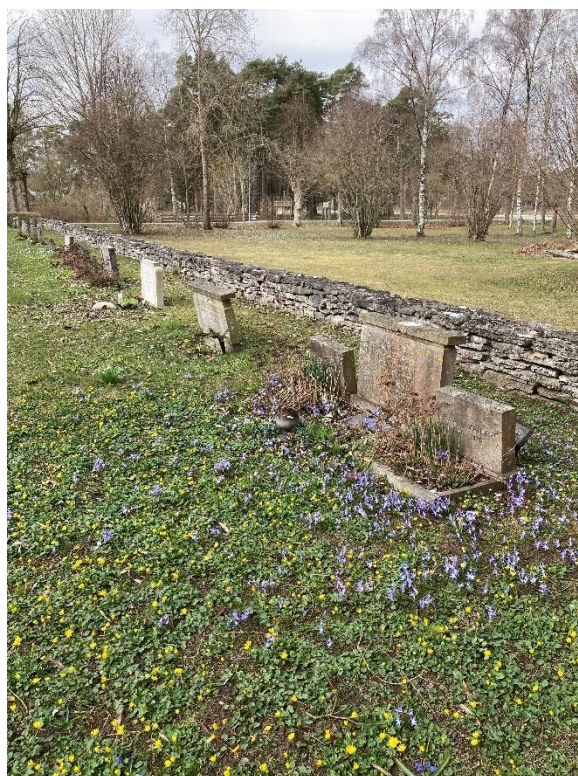
Den västra mursträckningen fotograferad från norr.
Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen fotograferad från väster.
Foto ES 2023.

Den östra mursträckningen fotograferad från söder.
Foto ES 2023.

Den norra mursträckningen fotograferad från öster.
Foto ES 2023.

Ingången från väster. Foto ES 2023.

Ingången från väster med pargrindar i svartmålat smidesjärn mellan putsade fyrkantiga stolpar med pyramidformade överdelar. Foto ES 2023.

Ingången från söder med liknande utformning som ingången i väster. Pargrindar i svartmålat smidesjärn mellan putsade fyrkantiga stolpar med pyramidformade överdelar. Foto ES 2023.

Ingång från väster till den yngre kyrkogården norr om kyrkan. Ingången har en liknande utformning som ingångarna i söder och väster. Foto ES 2023.

Från huvudingången i väster och längs kyrkans södra fasad finns en gång belagd med betongplattor. Foto ES 2023.

Gångarna på den yngre kyrkogården är grusbelagda. Foto ES 2023.

Sockenmagasin från 1845 och grönmålad handpump i gjutjärn nordväst om kyrkan. Foto ES 2023.

Sockenmagasin från 1845. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den sydvästra delen av kyrkogården är inhägnad av en låg häck. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den norra delen av den äldre kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

En trädrad med hamlad lind norr om kyrkan visar gränsen för den äldre kyrkogården. Foto från sydost, ES 2023.

Den yngre kyrkogården, anlagd på 1944, fotograferad från nordost. Foto ES 2023.

Den yngre kyrkogården fotograferad från nordväst. Foto ES 2023.

Minneslund i kyrkogårdens nordvästra del, anlagd 2010. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

En samling gravvårdar i svart granit, söder om kyrkan. Gravvårdarna som är från 1908 till 1910 är mycket tidstypiska. Utpekade som kulturhistoriskt värdefulla genom sina utformningar. Foto ES 2023.

Öster om kyrkan finns tre gravar med grusbeläggning omgivna av stenramar. De två närmaste gravvårdarna i kalksten är från 1930-talet. Den tredje gravvården i norr är från 1950-talet. Utpekade som kulturhistoriskt värdefulla genom sina utformningar. Foto ES 2023.

Gravhäll i kalksten med järnringar, omgiven av grus och en stenram, från tidigt 1900-tal. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i sandsten med kors av kalksten från sent 1800-tal. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i sandsten med kors av kalksten från sent 1800-tal. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten med gotisk utformning från 1897. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten med gotisk utformning från slutet av 1800-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1910-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull främst genom sin personhistoria. Foto ES 2023.

Gravvård i svart granit från 1920. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Lye kyrkas mest karaktäristiska yttre drag är möjligen dess tornhuv. Formen återkommer på Ala kyrka och utgör en gotländsk tornbyggares tolkning av en typ av tornhuv från 1700-talet som inte är ovanlig på det svenska fastlandet. Kyrkans annars mest berömda sak är glasmålningarna, som är norra Europas största bevarade medeltida svit av glasmålningar, samt altarskåpet från 1496. Korportalens kalkstensreliefer från 1300-talet, ringkammarens putsristningar samt det medeltida triumfkrucifixet och predikstolen från 1700-talet är också värda att pekas ut. Kyrkan består av ett romanskt långhus, vars fönster och östra del har förändrats, ett välbevarat romanskt torn med tre ljudgluggar åt vart håll och sidogallerier samt ett gotiskt, högt kor med sakristia i norr, vilket tillkom som första etappen i en aldrig fullföljd fullständig ombyggnad av kyrkan.

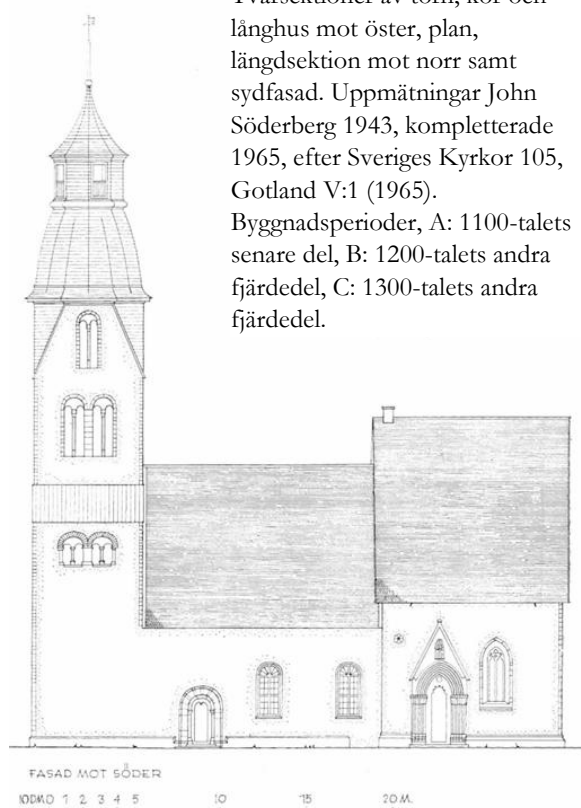
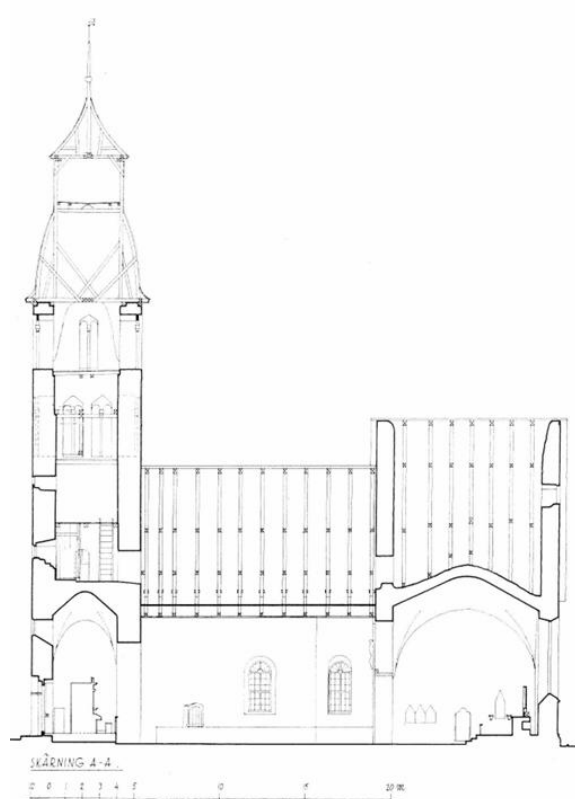
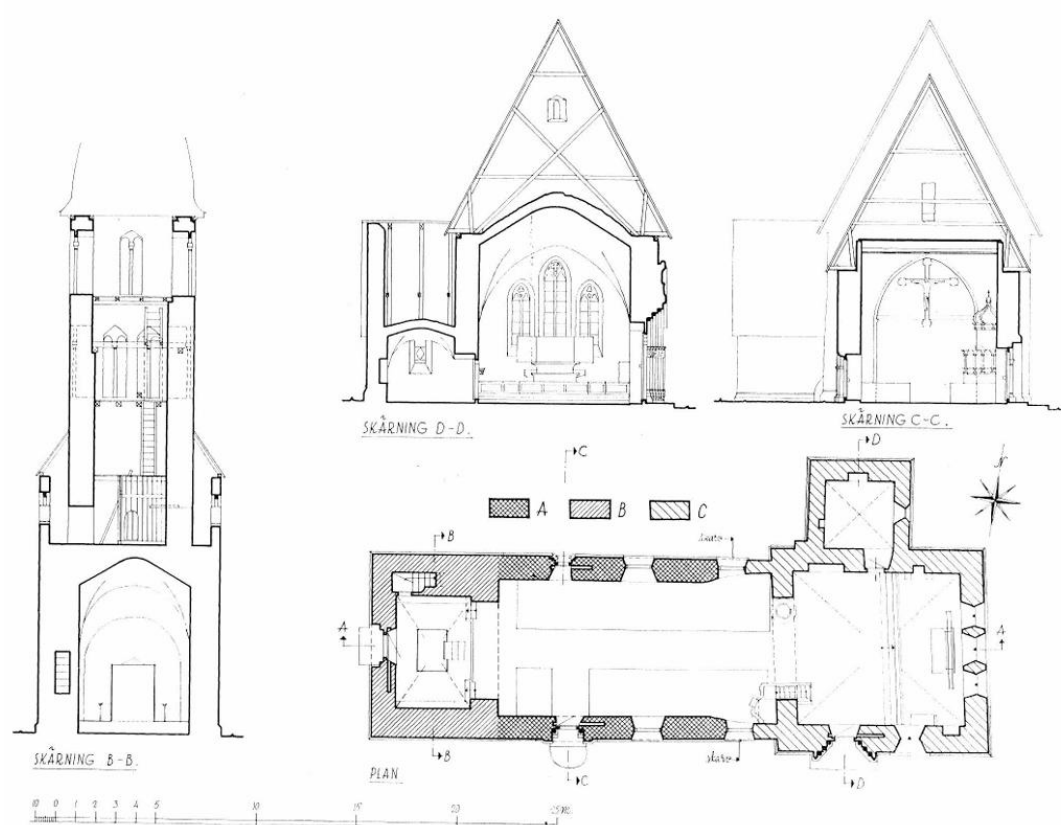
Lye kyrkas exteriör från sydöst. Foto JL 2023.

Exteriör från nordöst. Foto JL 2023.

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

Tvärsektioner av torn, kor och långhus mot öster, plan, längdsektion mot norr samt sydfasad. Uppmätningar John Söderberg 1943, kompletterade 1965, efter Sveriges Kyrkor 105, Gotland V:1 (1965).
Byggnadsperioder, A: 1100-talets senare del, B: 1200-talets andra fjärdedel, C: 1300-talets andra fjärdedel.

Byggnadshistorik

Ingenting är känt om kyrkans äldsta förhållanden. Vid en restaurering 1891 ersattes ett äldre golv med cementgolv. Någon dokumentation av eventuella äldre grundmurar eller om återanvänt virke hade använts i det tidigare trägolvet, som i Hemse och Eke gjordes inte i samband med åtgärden. En viss skevhet mellan långhuset och det nuvarande koret skulle möjligen kunna vara följd av en stegvis ombyggnad utifrån en enkel och mindre träkyrka, men den kan även ha andra orsaker. Den äldsta kända delen utgjordes av ett kor med absid. Några byggnadsrester eller grundmurar har inte dokumenterats men på insidan av sakristians gavelröste finns inmurade huggna stenblock som av formen att döma utgör omfattningsstenar till ett fönster i en tidigare absid. Det visar att det nuvarande koret föregicks av ett absidkor, på samma sätt som flera andra av öns kyrkor. Sannolikt kommer även långhusets norra portal från det äldre koret, eftersom den skiljer sig till både material och form från den södra portalen, och överflyttades dit när koret revs. Möjligen är även sakristiefönstret återanvänt från den äldre kyrkan. Strax efter att koret stod klart torde arbetet ha fortsatt med långhuset, vilket troligen stod klart under 1100-talets slut. Kyrkan bestod då av ett rektangulärt långhus med ett sannolikt lägre och smalare kor samt absid i öster. Södra långhusportalens omfattning skjuter ut från murytan på ett sätt som inte är helt vanligt men förekommer i Mariakyrkans västportal, vilken säkerligen varit förebild.

Under 1200-talets andra fjärdedel byggdes det nuvarande tornet i väster. Det gavs en tydligt rektangulär grundplan, lika brett som långhuset, men smalnar av uppåt ovanför sidogallerier i norr och söder till ett kvadratisk torn med tre ljudgluggar i två våningar på var sida. Gavlarna var ursprungligen sannolikt spetsiga, som i Garde, Burs och andra kyrkor och likt dessa kröntes tornet troligen av en spetsig huv. Förebild för tornet torde vara västtornet på Mariakyrkan i Visby med dess sidogallerier. Tornet i Lye ser smalt och gracilt ut från sidorna medan västgaveln erinrar om ett mäktigt västverk i en del tyska och franska större romanska kyrkor. Tornet har genomgående romanska drag utan andra antydningar till gotiska stildrag än tornets allmänna resning. Det visar en omsorg i detaljernas utformning såväl i tornets yttre som inre vilket visar på höga arkitektoniska ambitioner, säkerligen under medverkan av en byggmästare som verkat kring Mariakyrkan eller någon annan kyrka i Visby. Sidogalleriernas gluggar har rikligt med tegel, en bristvara på Gotland som troligen utstrålade viss exklusivitet.

Säkerligen skedde fler förändringar under 1200-talet om vilka vi inte vet något mer än att dopfunten tillkom vid 1200-talets mitt, sannolikt uppställd i väster vid det då nyligen tornet. Kvar, troligen från denna tid, är också en långbänk med arkadförsedd underdel. Troligen är den en del av en väggbänk i långhuset. Genom jämförelse med andra kyrkor går det att anta att kalkmålningar utfördes på murarna under seklets slut, att något av långhusets fönster möjligen förstörades samt att den ursprungligen troligen trånga triumfbågen kan ha vidgats. Långhuset har hela tiden täckts av ett innertak av trä men kan under första tiden möjligen haft öppen takstol. Möjligen kan också långhusets yttertak ha höjts för att harmoniera mer med tornet.

Ett jämnt århundrade efter att tornet fullbordat den romanska kyrkan påbörjades under 1300-talets andra fjärdedel, som på så många andra ställen på Gotland, en fullständig ombyggnad av kyrkan. Det äldre koret revs och i dess ställe byggdes ett högt och stort gotiskt kor. Även långhusets östra mur togs ner och sidomurarna förlängdes men gjordes så tunna nära korgaveln så att sidoaltaren fick plats på var sida av triumfbågen. Förlängningen av långhuset visar dock att man hade för avsikt att låta tornet stå kvar och ersätta det äldre långhuset med ett nytt. Samtidigt var man mån om att fullfölja denna första byggnadsetapp så att kyrkorummet bildade en sluten

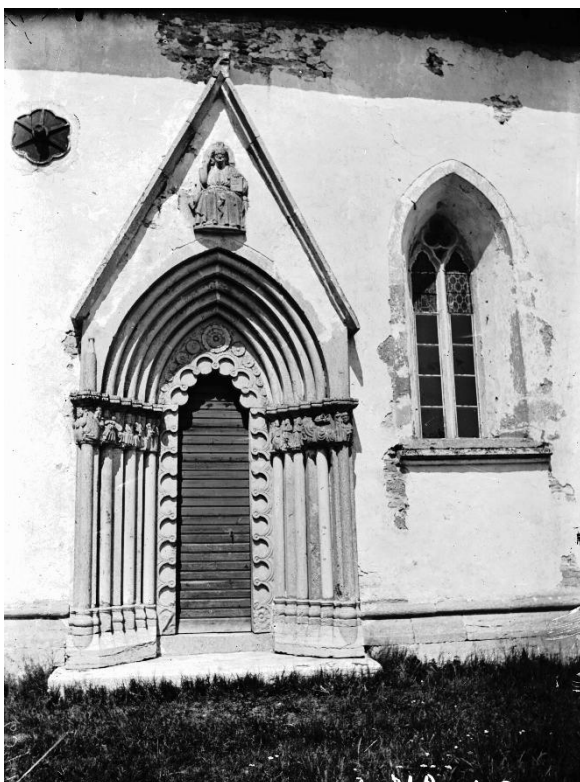
helhet i väntan på arbetets fortsättning. Det framgår även av att korets sockel drogs runt hörnet mot långhuset för att minska intrycket av en oavslutad byggnadsskarv. Någon fortsättning på ombyggnaden kom dock inte.

Smärre förändringar skedde under senmedeltiden. Känt är att kyrkorummet försågs med inslag av kalkmålningar vid 1400-talets slut, varav huvuddelen bevarats, samt att den försågs med det nuvarande triumfkrucifixet och altarskåpet i slutet av 1400-talet. Rester finns dock av äldre altarprydnader, varav en altartavla som kan ha hört till ett sidoaltare finns på Historiska museet i Stockholm.

Efter medeltiden tillkom en kalkmålning under 1500-talets slut. Årtionden kring år 1700 genomgick rummet olika förändringar. Predikstolen tillkom, liksom den bänkinredning som syns på foton från före 1891. Under 1700-talets början utförde Rasmus Bartsch målningarna i långhustaket och även andra inslag av dekorativa målningar tillkom, bland annat kring korportalens inre nisch och predikstolen. Under 1700-talets slut förnyades tornhuv. Inför detta utförde Överintendentsämbetet i Stockholm ritning till en kupolhuv med lanternin, vilken genomfördes av tornbyggaren Hans Hesselby 1780, dock med andra och mer resliga proportioner än i ritningen, vilket gav huvu dess karaktäristiska proportioner som även för Ala kyrka vid samma tid. Under 1850-talet togs fönster upp på långhusets norra sida och troligen samtidigt ersattes sydsidans fönster med likadana, symmetriskt placerade, vilket radikalt ändrade kyrkans ljussättning. Intressant nog behölls korets glasmålningar, i stället för att man, som i många andra kyrkor vid samma tid, hade ersatt dem med vitt fönsterglas för att släppa in mer ljus. Kyrkans inre genomgick en omfattande restaurering 1891, varvid återstående rester av kalkmålningar målades över, liksom långhusets innertak, nya bänkar tillkom och en läktare i väster. Läktaren revs på 1950-talet då rummets målningar åter togs fram. Utvändigt hade sannolikt inga större yttre restaureringar ägt rum på länge att döma av äldre foton, när fasaderna omputsades omkring 1910. I olika etapper under 1800-talets slut och mellan ca 1890 och 1930 ersattes kyrkans faltak med spåntak, vilka 1968 åter ersattes med faltak.

Exteriör från nordöst. Teckning Per Arvid Säve 1864. Efter Sveriges Kyrkor 105, Gotland V:1 (1965).

Korportalen och södra korfönstret. Till höger tornportalen. Foto Olof Sörling 1889 eller möjligen senare, ATA.

Exteriör från sydväst. Foto Carl Curman 1893, ATA.

Exteriör från sydöst. Foto Olof Sörling, troligen från 1890-talets mitt, ATA. Sedan föregående bild har korets södra fall fått spåntak.

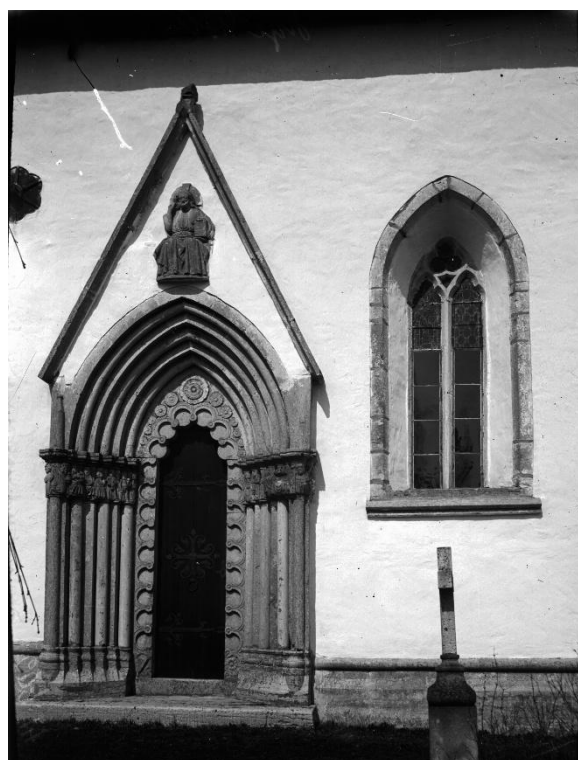
Kyrkans norra fasad från nordväst. Foto Olof Sörling, troligen vid 1890-talets mitt, ATA. Koret har spåntak, sakristian faltak. Till höger tornets ljudgluggar, sedda från nordväst. Detalj av foto ca 1900, ATA.

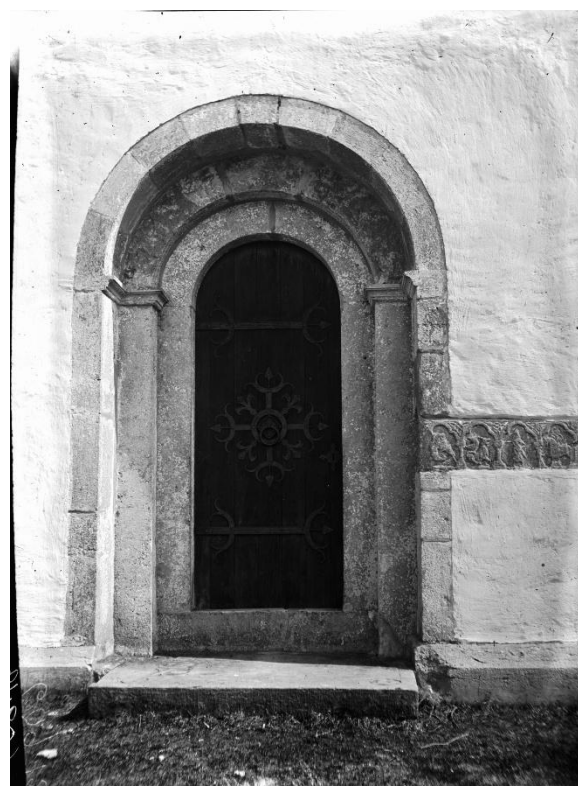
Exteriör från norr. Sakristian har fått spåntak. Foto troligen ca 1900, ATA.

Exteriör från sydväst och sydöst. Fasaderna har putsats om. Foto Einar Erici 1915, ATA.

Korportalens tympanon och vimperg samt portalen och korets södra fönster efter fasadernas omputsning ca 1910. Foto Carl R. af Ugglas 1907-1912 respektive Einar Erics 1915, ATA.

Långhusets nordportal samt tornportalen. Foto Einar Erics 1915, ATA.

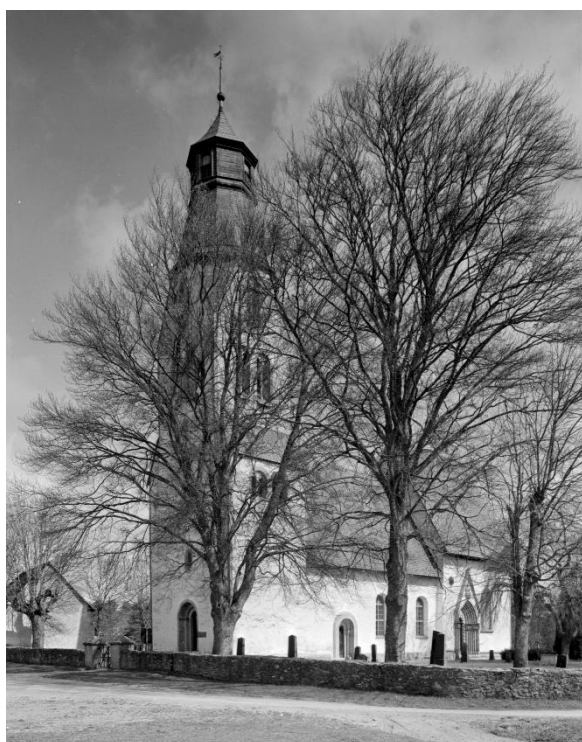
Exteriör från sydöst. Till höger hörnet mellan långhus, kor och sakristia från nordväst. Långhuset har fått spåntak på norra sidan. Foto Berit Wallenberg 1928 respektive Årland Noreen 1932, ATA.

Exteriör från norr under tornhuvens reparation 1939. Till höger tornet från väster 1964 med nedre södra ljudgluggen ännu ej restaurerad. Foto Iwar Anderson respektive Sören Hallgren, ATA.

Korportalens östra kapitälbands yttersta del, till höger med frilagda delar. Foto Carl Gustaf Rosenberg ca 1930 respektive Sören Hallgren 1962, ATA.

Exteriör från sydväst och nordöst. Foto Sören Hallgren 1964, ATA.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans yttre är uppdelat i ett högt torn, ett långhus samt ett kor som är högre och bredare än långhuset och på vars norra sida finns en sakristia. Långhus, kor och sakristia täcks av sadeltak som är täckta av faltar. Tornet har utskjutande gallerier som täcks av sadeltak samt en kupolformad huv med lanternin, vilka är klädda i liggande tornpanel. Kyrkans murar är vitputsade. Portalernas omfattningar är i kalksten med inslag av sandsten, främst i nordportalen. Långhusfönstren har putsad omfattning medan andra öppningar har huggen omfattning. I galleriernas bågar ingår tegel. Sakristians har en rikt huggen fönsteromfattning i sandsten. Huggna socklar på olika höjd löper kring kyrkan.

Alla portalerna har arkitektoniskt rikt formade omfattningar, i korportalen även med skulpterade figurativa bildscener. Den södra långhusportalens omfattning är ovanligt kraftig och skjuter fram ett stycke från fasaden som en fortsättning på långhussockeln. Korportalen skiljer sig genom sin gotiska form och sin storlek tydligt från de övriga portalerna, som alla är från 1100-talets slut och 1200-talets början, medan korportalen är från 1300-talet. Den har krönande spetsig vimperg och en perspektivisk omfattning med flera språng. Kapitälbanden har bildscener som i djup relief framställer Kristi barndoms historia med början längst in i östra kapitälbandet och slut längst in i västra kapitälbandet. I vimpergen framställs en tronande Kristus. I tornportalens omfattning är inmurad en gravkista i sandsten, troligen från 1100-talet med en madonnabild i relief in mot portalens gångöppning. De gotiska korfönstren från 1300-talet har masverk och huggen mittpost medan de stora långhusfönstren är rundbågiga och indelade av spröjsverk av trä.

Exteriör från sydöst och nordväst. Drönbilder Pär Malmros 2023, Visby stift.

Exteriör från nordväst och sydväst. Foto JL 2018 respektive 2023.

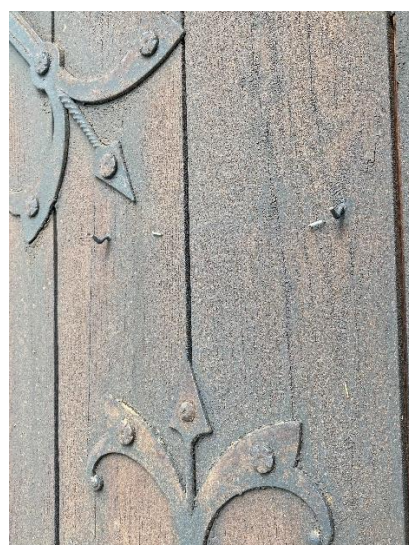
Kyrkans södra fasad samt södra
långhusportalen från sydöst. Foto JL
2023.

Långhusets sydportal. Foto JL 2023.

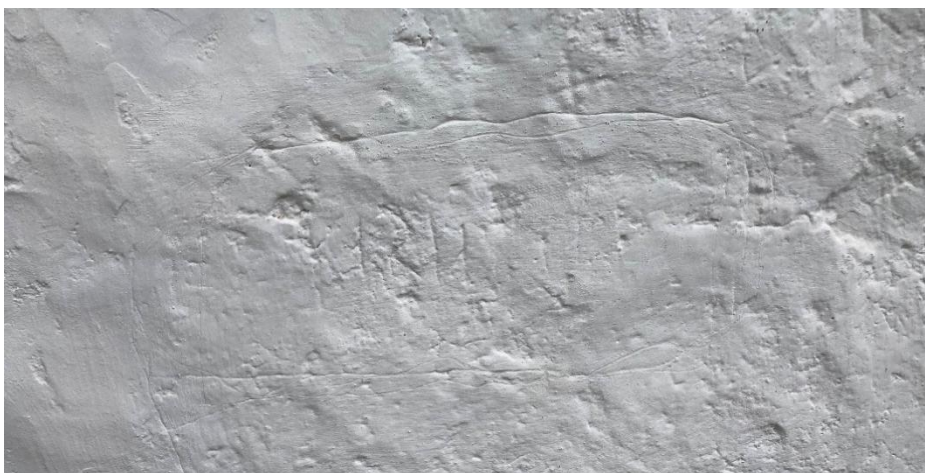
Västra delen av långhusets sydportal. Till höger ristningar på insidan av östra posten i långhusets sydportal. Foto JL 2023.

Sockelns ändrade höjd i anslutning till östra posten på långhusets sydportal. Till höger del av dörrbladet i långhusets sydportal. Foto JL 2023.

Långhusets fönster mot söder. Foto JL 2023.

Runristning i putsen på långhusets sydfasad. Nedan sockeln vid långhusets förlängning mot koret. Observera att korets sockel viker runt hörnet, trots att ett nytt långhus var planerat. Foto JL 2023.

Koret från sydväst. Foto JL 2023.

Korportalen och korets södra fönster från sydväst i olika belysning och från söder. Foto JL 2023.

Korportalen. Ovan till vänster anslutningen mellan korets sockel och det västra basbandet. Ovan till höger del av manteln kring gångöppningen. Till vänster det östra och västra basbandet. Foto JL 2023.

Korportalens östra kapitälband. Foto JL 2023.

Detaljer av korportalens östra kapitälband. Foto JL 2023.

Korportalens västra kapitälband. Foto JL 2023.

Detaljer av korportalens västra kapitälband. Foto JL 2023.

Detalj av korportalens västra kapitälband visande Konungarnas tillbedjan. Foto JI. 2023.

Korportalens vimperg.
Foto JL 2023.

Korportalens vimperg-
skulptur visande
välsignande Kristus.
Foto Pär Malmros
2020, Visby stift.

Korets östra fönster.
Foto JL 2023. Nedan
till vänster koret och
sakristian från nordöst
samt till höger ljusglugg
i korets östra
gavelröste. Foto Pär
Malmros 2020
respektive 2023, Visby
stift.

Sakristian från nordöst samt fönster i sakristians östra mur. Foto JL 2023.

Ovan sockel på östra delen av korets norra sida med sakristians östra sockel till höger i bild. Nedan sockel på västra delen av korets norra sida med sakristians västra sockel till vänster i bild. Till vänster koret, sakristian och långhuset från nordväst. Foto JL 2023.

Korets nordvästra hörn och östra delen av långhusets norra mur samt långhusets nordöstra fönster. Till höger långhusets nordfasad. Foto JL 2023.

Sockeln vid korets nordvästra hörn, långhusets förlängning samt långhusets äldre del. På koret löper sockelns vulst runt hörnet men inte den skräkantade delen. Långhusets ursprungliga nordöstra hörn framträder tydligt. Till höger långhusets nordvästra fönster. Foto JL 2023.

Långhusets norra portal. Foto JL 2023.

Norra långhusportalen från nordväst. Till höger detalj av västra posten med huggen inskrift från 1895. Foto JL 2023.

Norra långhusportalens tympanon samt dess nedre del med tröskelsten och basband. Foto JL 2023.

Tornportalen i väster. Foto JL 2023.

Tidigmedeltida stenkista inmurad i tornportalens södra post. Foto JL 2023.

Den inmurade stenkistans långsida med jaktscener. Foto JL 2023.

Den inmurade stenkistans kortsida med Tronande Maria med Jesusbarnet. Foto JL 2023.

Tornet och kyrkan från sydväst.

Mellersta delen av tornets västfasad. Foto JL 2023.

Tornets övre delar från sydöst och nordöst. Foto JL 2023.

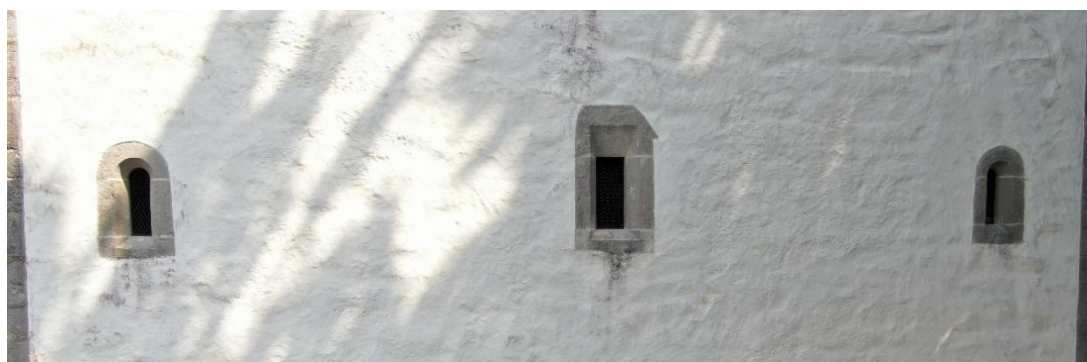

Fönster i tornets västfasad. Till höger ljuslugg i västfasaden, strax under ljudluggarna, till tornets andra övervåning. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

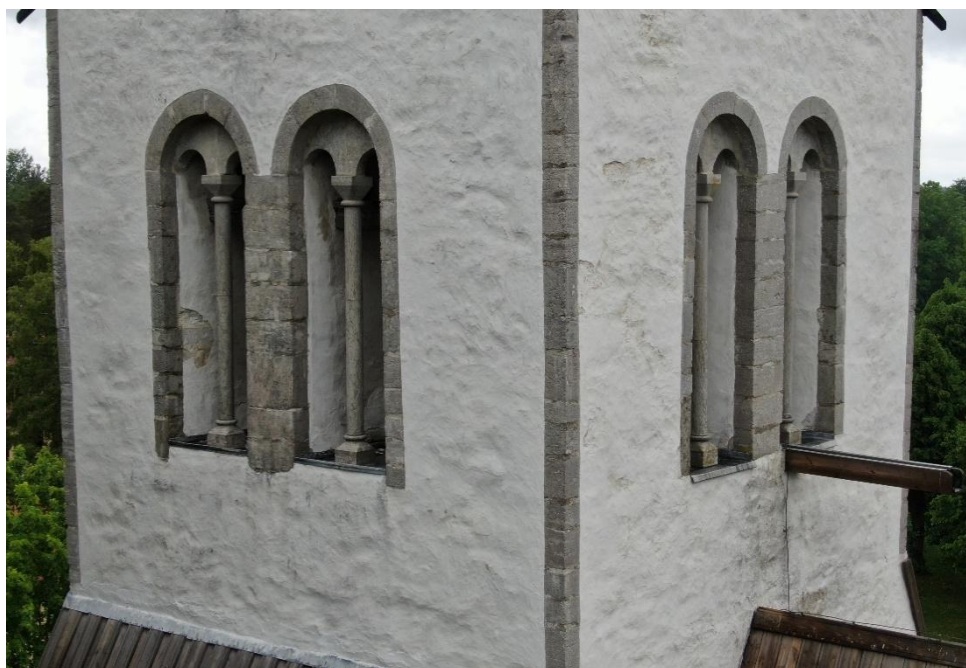

Tornets södra och norra gallerier. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Ljustugger i västfasaden, till tornets sidogallerier samt, i mitten, till tornets första övervåning. Foto JL 2023.

Tornets nedre ljudgluggar i söder och öster. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Tornets nedre ljudgluggar i norr och väster. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Tornets övre ljudgluggar i söder, öster, norr och väster. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Tornhuven från väster och nordöst. Foto JL 2023.

Till vänster lanterninen från nordöst samt vindflöjeln. Till höger tornhuven från norr. Foto Pär Malmros 2023 respektive 2020, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet är uppdelat i kor, långhus och ringkammare tornets bottenvåning. En låg skärmvägg i ringkammaren avdelar ytan bakom orgeln till förvaringsutrymme. Koret täcks av ett murat och putsat kryssvalv från korets byggnadstid med kalkmålningar, dels från 1300-talet, dels en tronande Kristus över altaret från 1400-talet. Målningar från 1400-talets mitt pryder även delar av korets väggar. Korfönstren har kvar sin ursprungliga medeltida form och även huvuddelen av de ursprungliga glasmålningarna, vilket gör att korets ljussättning i stora drag är densamma som på medeltiden. En spetsbågig triumfbåge från samma tid med huggen bågöppning förenar koret med långhuset, som är något lägre än koret. Långhuset östra del är något bredare än resten av långhuset där det är förlängt åt öster i samband med korbygget. Långhuset täcks av ett plant innertak av trä, målat på 1700-talet med akantusrankor och en segrande Kristus med korsfana. Innertaket höjdes en meter till nuvarande nivå på 1954-1955 varvid innertaket fick sin ursprungliga målning från 1700-talet. Den kompletterades på 1980-talet med en akantusranka på muren under taket, utförd av konstnären Harald Norrby. Sidorna domineras av de stora symmetriskt placerade fönstren. På de putsade murarna finns kalkmålningar från 1400-talets mitt och i sydvästra hörnet från 1500-talets slut. Ringkammaren öppnar sig genom en rundbågig tornbåge med helt putsad omfattning. Bågöppningen och ringkammaren har begränsade inslag av kalkmålad dekor men desto mer putsristningar, huvudsakligen graffitti. Golvet i koret består av slipade kalkstenshällar, tillkomna vid restaureringen 1954-1955, och gravstenar. Golvet i långhuset är av cement i mittgången, inlagt vid restaureringen 1891, samt omålade brädor under bänkarna.

Ingången till sakristian är på korets norra sida. Öppningen har en huggen omfattning med klöverbladsformad profil, som trots sin rundbågiga form troligen inte utgör en äldre byggnadsdel utan är samtida med koret i övrigt (jämför Garde och Grötlingbo kyrkor från samma tid). Sakristian täcks av ett kryssvalv. Fönsternischen i öster är enkel till skillnad från den utvändigt rika fönsteromfattningen. I norr och väster finns murskåp varav den norra har ett högre spetsigt krön.

Uppgången till torn och vindar sker från ringkammarens nordvästra hörn, innanför avbalkningen bakom orgeln. Från uppgångens muröppning leder en rak trappa uppåt mot öster i norra muren. Nära östra hörnet vrids den ett halvt varv med kilformade steg likt en spiraltrappa och löper uppåt åt väster mot trappans mynning i östra delen av norra galleriet. Förutom arkadöppningarna har galleriet en lite ljuslugg åt väster och en rundbågig passage in mot tornets första övervåning. Denna har i söder en motsvarande utgång till södra galleriet som är likt det norra men utan murtrappa. I våningens östra del finns en likaledes rundbågig muröppning ut till långhusvinden. Våningens sydvästra del är avdelat till en sluten kammare med väggar av trä. Ingången sker genom en rundbågig dörröppning. Väggen har en panel av stående bräder och har därför uppmärksamats genom konstruktionens likheter med stavkyrkor, träkyrkor med äldre byggnadsteknik av upprättstående panel. Kammarens bräder har ritsade ränder längs sidorna. En större oljefläck på östra väggen tillkom mellan 1960 och 2007, att döma av foton. Väggens yta talar för att öppningarna från gallerierna tidigare kan ha saknat luckor. Träkonstruktionen har dendrokronologiskt daterats till 1200-talets mitt (Hansson & Linderson rapport 2024:65). Väggens väderbitna yta talar för att dörrar i äldre tid saknats till utgångarna till sidogallerierna och att våningen utanför träväggen varit öppen åt båda håll.

Trätrappor för genom trägolv upp till tornets andra övervåning som upplyses av ett rundfönster i väster, samt till klockvåningen. Kyrkans enda klocka är placerad innanför de nedre ljudluggarna.

I anslutning till den ligger kimbniingsstenar. Ett trägolv avskiljer de båda våningarna av ljudgluggar. Denna våning är öppen upp i tornhuven. På en av bjälkarna är inskuret huvens byggnadsår 1779. Ett sista trägolv ligger i våningen innanför lanterninen, vars fyra gluggar har räcken utanför träluckorna.

Långhusvinden nås från tornets första övervåning via en rundbågig öppning med rakt murade sidor. Takstolen är av trä. Vindens botten utgörs av betonglameller, lagda som brandbotten ovanför träinnertaket. Ovanför sidomurarna syns konstruktionens tunna bärmurar av rött tegel. Korvinden nås genom triumfbågsmuren via en öppning med rak avtäckning och rakt murade sidor. På vinden förvaras utsågade delar av tidigare taktäckning. Korvalvets kupade ovansida är täckt av isolermattor. Ljusgluggen i östra gavelröset har en vid inre nisch med kvarsittande skälbräder. Från korvindens norra sida nås sakristievinden. I sakristians norra gavelröset är inmurat vad som troligen varit en ljusglugg till vinden. Denna är skapad av ett över- och ett understycke till ett rundbågigt fönster. Den rundade framsidan visar att detta har suttit i en rundad byggnad, det vill säga en absid i kyrkans äldre kor.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot väster. Foto JL 2023.

Interiör av koret mot nordöst. Foto JL 2023.

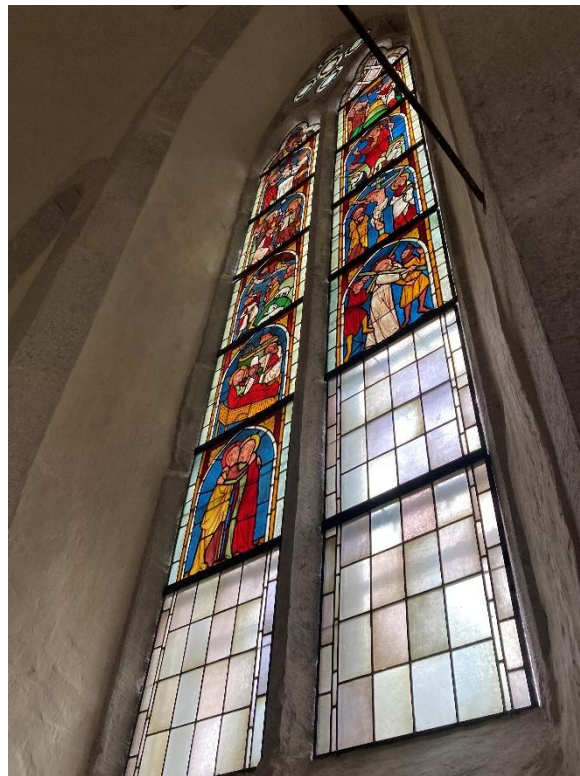

Interiör av koret mot nordöst och väster. Foto JL 2023.

Altarpartiet och korets östra fönster. Foto JL 2023.

Det mellersta östfönstrets glasmålningar från 1300-talet, till höger sedda snett underifrån. Foto JL 2023.

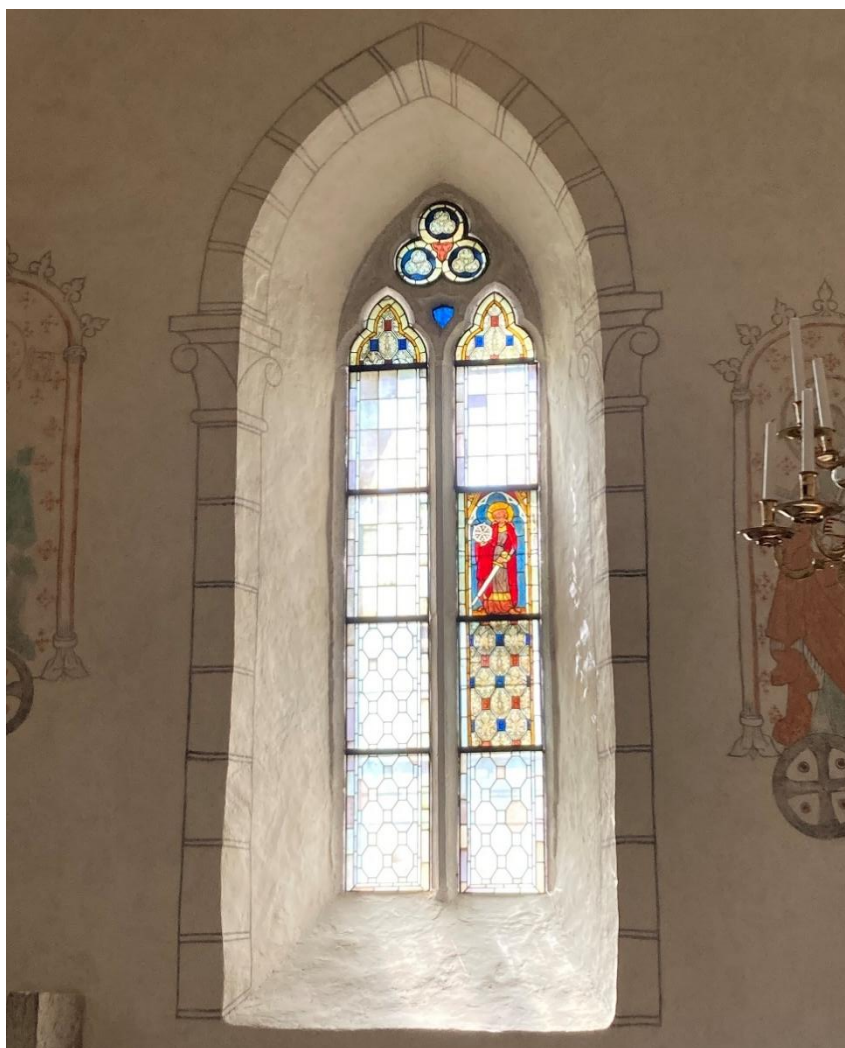
Det norra och södra östfönstrets glasmålningar från 1300-talet. Foto JL 2023.

Välsignande Kristus.
Kalkmålning från 1400-
talets mitt i korvalvet,
ovanför altaret. Foto JL
2023.

Korvalvet sett mot
sydöst med målningar
från korets
byggnadstid på 1300-
talet samt Kristusbild
från 1400-talet. Foto
JL 2023.

Korets södra fönster
samt detalj av
fönstrets
glasmålningar från
1300-talet. Foto JL
respektive ES 2023.
Nedan till höger
korets södra mur
med kalkmålning
från 1400-talets mitt.
Foto JL 2023.

Interiör av långhuset
mot väster sett genom
triumfbågen. Foto JL
2023.

Interiör av långhuset
mot väster. Foto JL
2023.

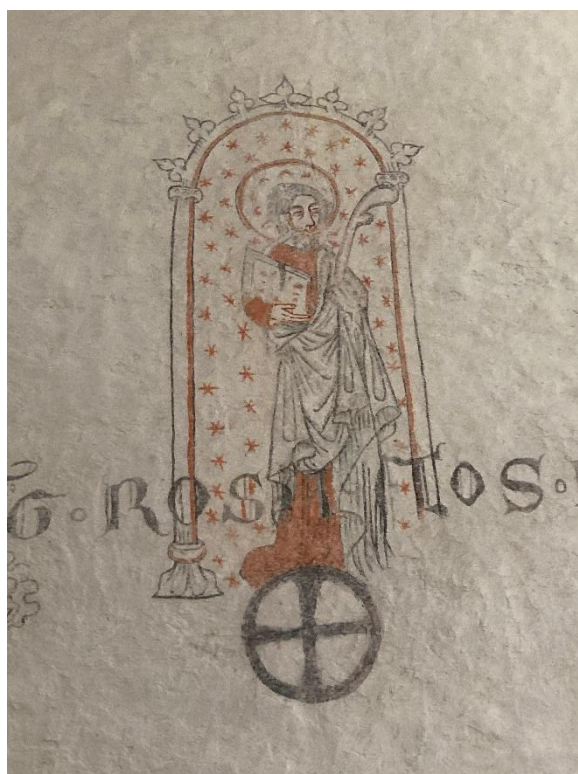

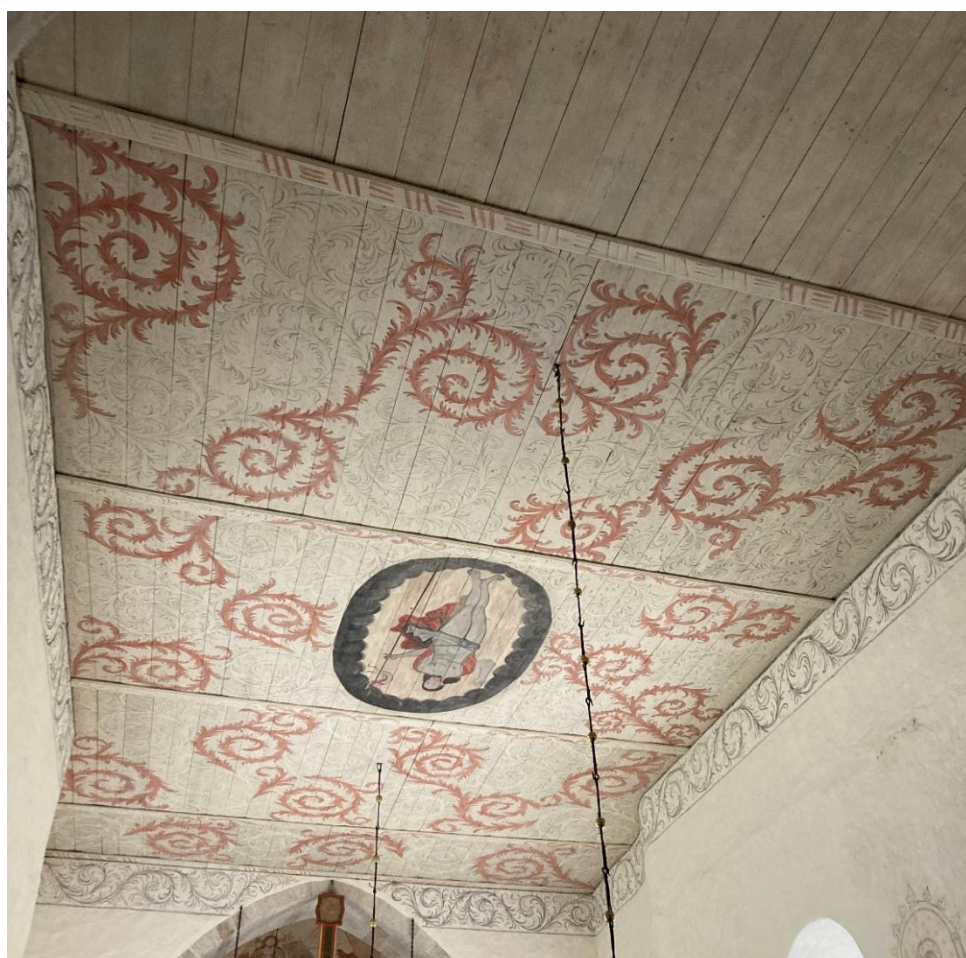
Långhusets södra mur med kalkmålningar från 1400-talets mitt. Foto JL 2023.

Kalkmålning från 1500-talets senare hälft i långhusets sydvästra hörn på ett underlag av geometriska putsristningar. Nedan kalkmålningar från 1400-talets mitt i långhusets nordvästra hörn. Foto JL 2023.

Långhusets nordportal samt kalkmålningar från 1400-talets mitt på långhusets norra mur. Nedan långhusets innertak med takmålning från 1700-talet. Akantusbården utförd på 1980-talet. Foto JL 2023.

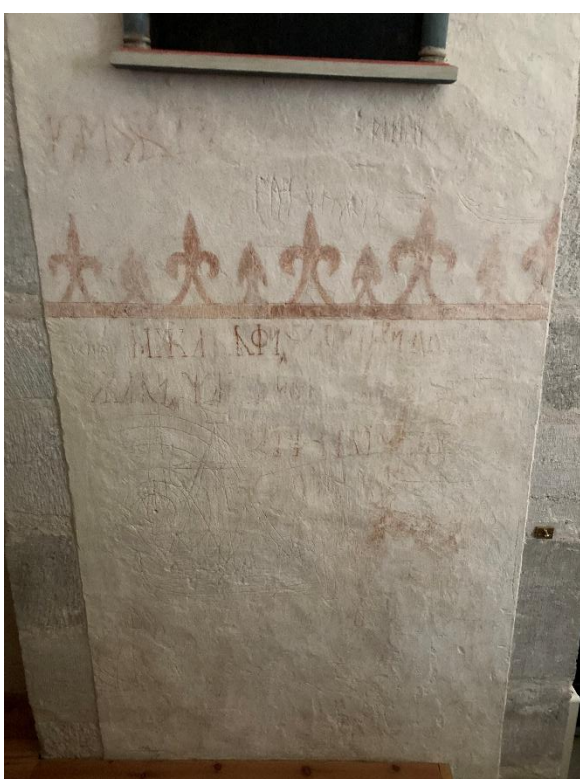
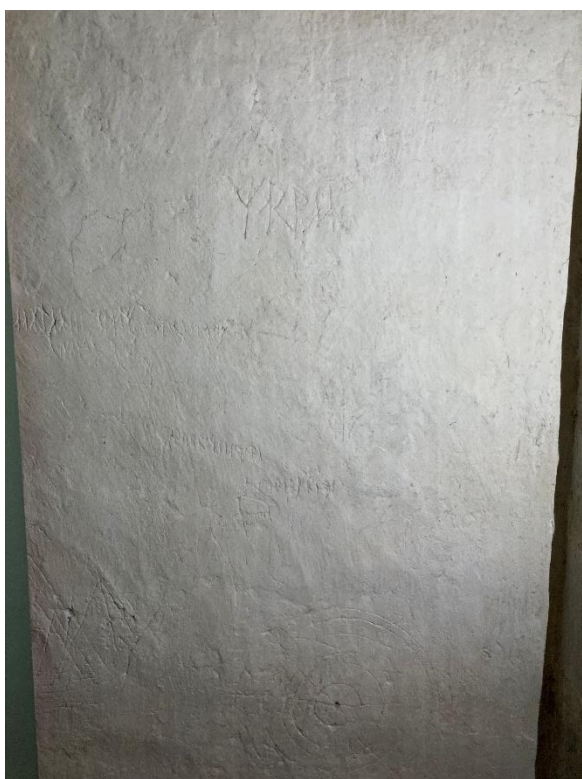

Tornbågen och ringkammaren mot väster. Nedan ringkammarens västra del mot söder samt ristning på västra murens södra del. Foto JL 2023.

Ringkammarens västra del mot norr med dörr till torntrappan. Till höger putsristning på västra delen av ringkammarens norra mur. Foto JL 2023.

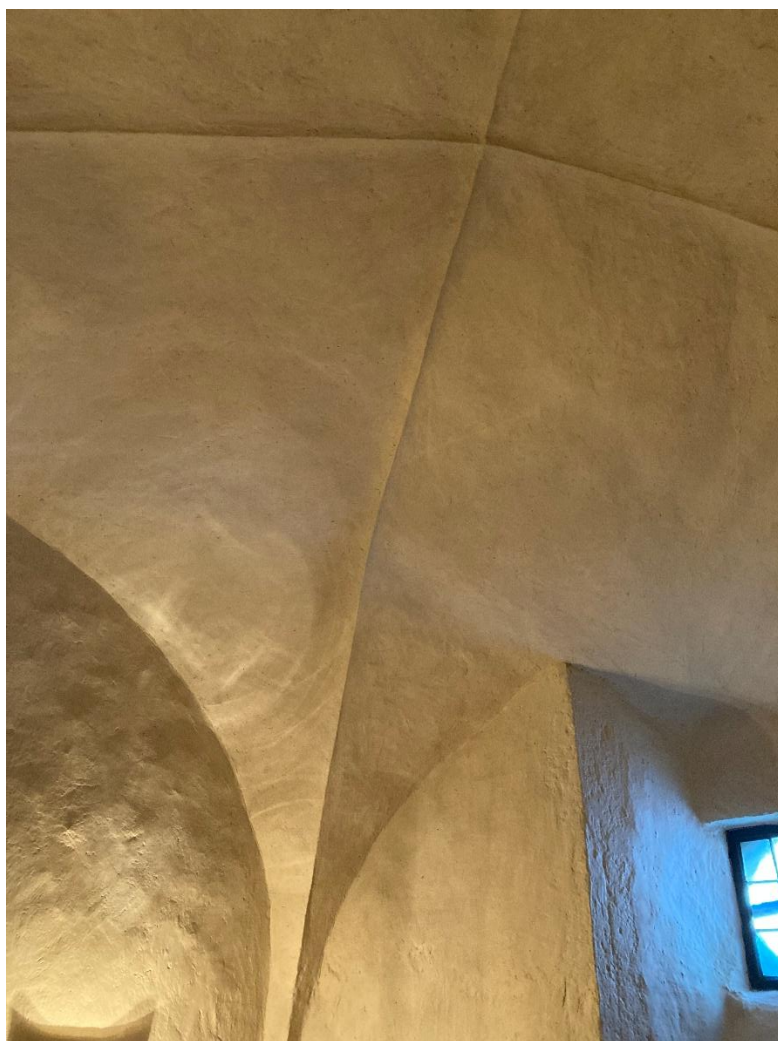
Putsristningar på östra delen av ringkammarens norra mur. Till höger kalkmålningar och ristningar på tornbågens norra vederlagsmur. Foto JL 2023.

Ringkammarens valv. Väster nedåt. Foto JL 2023.

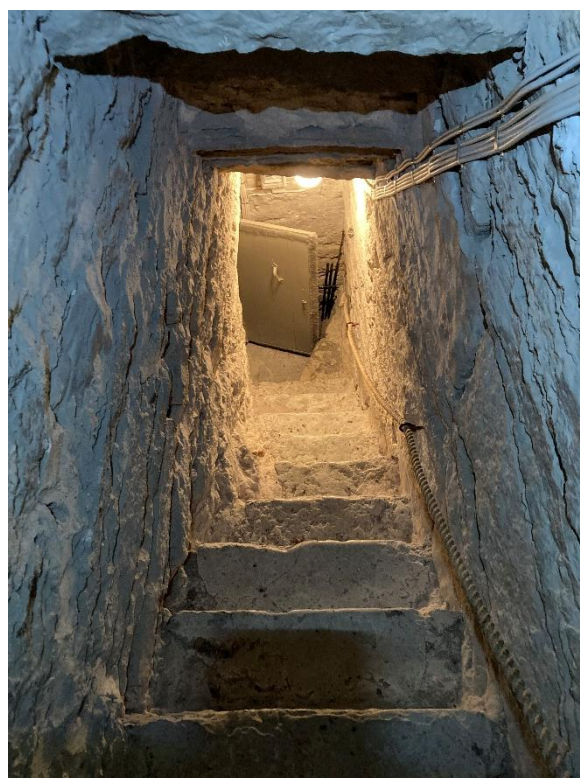

Ringkammarens valv. Sydöst nedåt. Till höger blick från ringkammaren genom tornbågen mot öster. Foto JL 2023.

Sakristians valv mot nordöst.
Nedan interiör av sakristian
mot norr med väggsåp samt
väggsåp i sakristians västra
mur. Foto JL 2023.

Ingången till murtrappan till torn och vindar. Till höger murtrappans nedre del sedd nedåt mot väster. Foto JL 2023.

Murtrappans nedre del, sedd uppåt mot öster. Till höger murtrappans övre del sedd nedåt mot öster med trapploppets vändning i norra tornmurens östra del. Foto JL 2023.

Murtrappans övre del sedd uppåt mot väster med trappans mynning i norra torngalleriet. Till höger norra galleriet sett mot öster. Foto JL 2023.

Norra galleriets öppning i västfasaden. Till höger ingång från norra galleriet till tornets första övervåning. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning mot nordväst med ingången från norra galleriet till höger. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning mot sydväst med träkammare från 1200-talets mitt. Det väderbitna virket och placeringen talar för att utgångarna till sidogallerierna ursprungligen saknade dörrar. Foto JL 2023.

Träkammare i tornets första övervåning, dess nedre och övre del sedda från nordöst. Foto JL 2023.

Träkammaren, övre delen av östra väggen. Panelbrädornas kanter har räfflor. Remstycke saknas som avslutning upptill. Foto JL 2023.

Träkammaren, nedre delen av östra väggen. Foto JL 2023.

Träkammaren, dörröppningens övre del. Dymlingarnas lägen markerade med ristning. Foto JL 2023.

Träkammaren, nedre delen av norra väggen. Vägglankornas kanter dekorerade med räfflor. Foto JL 2023.

Träkammarens dörr.
Nedan kammarens inre
mot norr och nordöst,
snett uppåt. Foto JL
2023.

Träkammarens inre mot norr och snett uppåt mot sydöst. Foto JL 2023.

Träkammaren, löstagen sturk (träskoning av valvhål för klocklina) samt ljusglugg i tornets västra mur. Foto JL 2023.

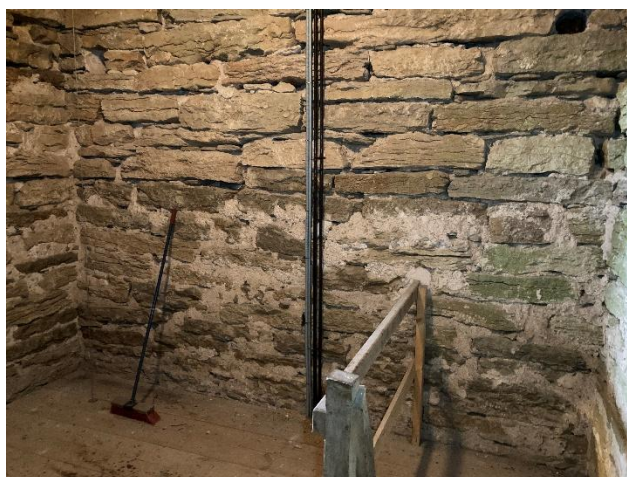
Tornets första övervåning mot söder med utgång till södra galleriet. I vänsterkanten utgång till långhusvinden. Till höger blick in mot tornets första övervåning genom utgången till södra galleriet. Foto JL 2023.

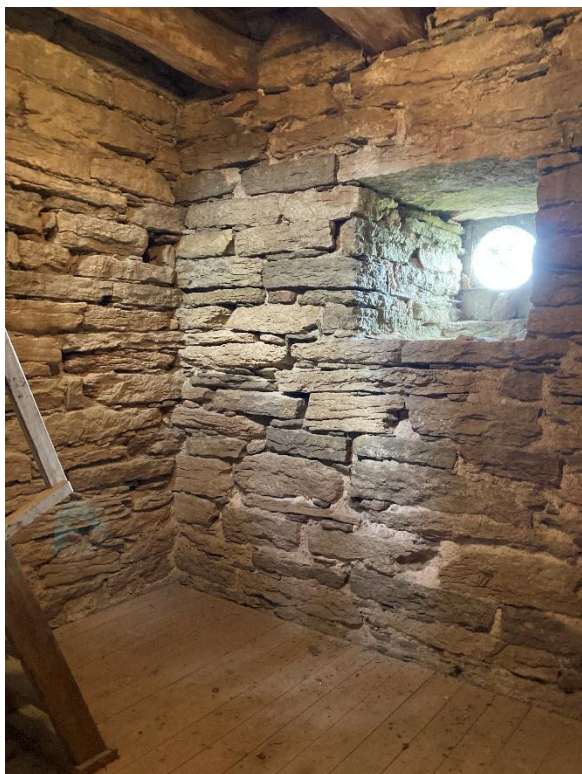
Södra torngalleriet mot öster, till höger snett uppåt. Foto JL 2023.

Södra torngalleriet mot väster samt detalj av öppningarna. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning mot norr med trätrappa vidare upp i tornet. Till höger andra övervåningen mot norr. Foto JL 2023.

Tornets andra övervåning mot sydväst och sydöst. Foto JL 2023.

Klockvåningen mot söder och öster. Foto JL 2023.

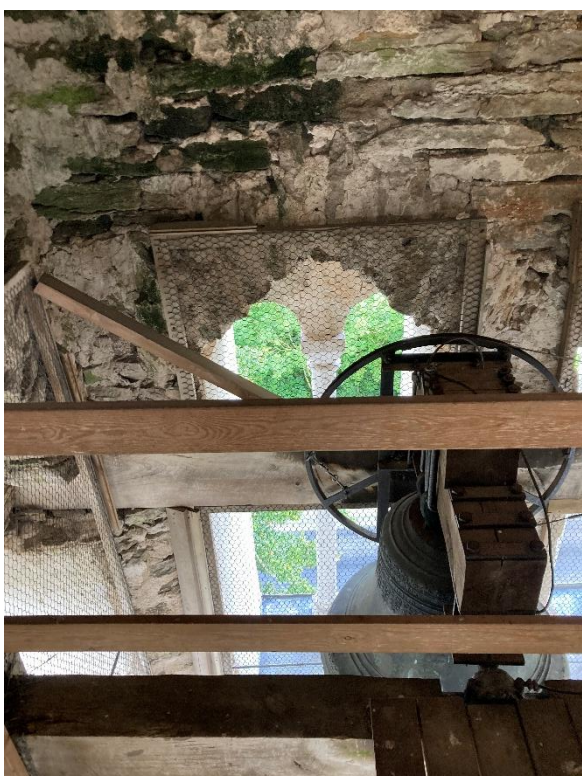
Kimbningsstenar, upplagda i klockvåningen. Foto JL 2023.

Klockvåningen mot norr. Foto JL 2023.

Klockvåningen mot sydväst och väster. Foto JL 2023.

Vilplan i klockvåningens övre del mot norr och nordöst. Foto JL 2023.

Våningen med de övre ljudluggarna och gavelröstena. Foto JL 2023.

Två av de övre ljudluggarna. Foto JL 2023.

Årtalen 1761 och 1779 inhuggna i tornhuvn. Foto JL 2023.

Murkrön och tornhuvns nedre del. Foto JL 2023.

Huvkonstruktionens nedre del sedd nedåt. Foto JL 2023.

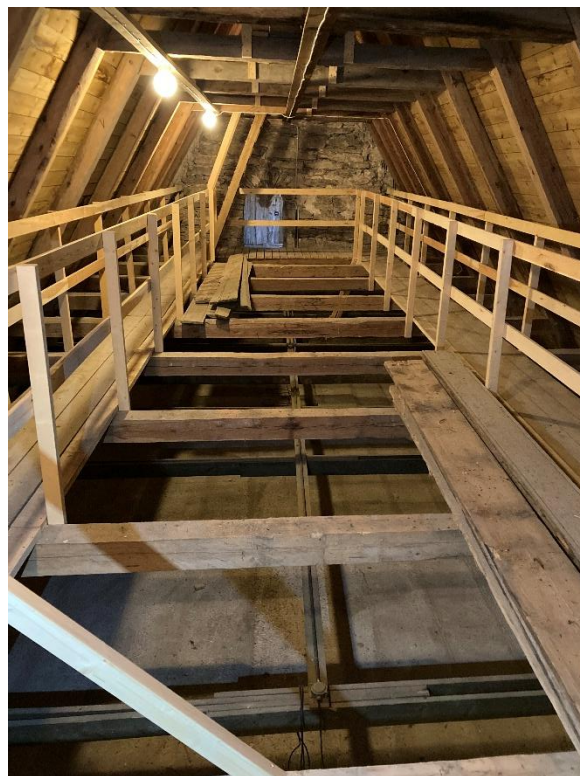

Lanterninens öppning mot sydväst, stängd och öppen. Foto JL 2023.

Lanterninen mot öster. Till höger takkonstruktionen över lanterninen. Foto JL 2023.

Långhusvinden, till vänster passagen från tornet, till höger vinden mot väster. Foto JL 2023.

Betongbjälklag över långhusets målade träinnertak. Till höger förhöjning från 1950-talet av långhusets sidomurar. Foto JL 2023.

Betongbjälklag över långhusets målade träinnertak. Till höger förhöjning från 1950-talet av långhusets sidomurar. Foto JL 2023.

Betongbjälklag över långhusets målade träinnertak. Till höger förhöjning från 1950-talet av långhusets sidomurar. Foto JL 2023.

Korvinden, till höger östra gavelröstets södra del. Foto JL 2023.

Ljusglugg i östra korgaveln. Till höger västra korgavelns spets. Foto JL 2023.

Passage mellan långhusvinden och korvinden, dess nedre och övre del från väster och sydväst. Foto JL 2023.

Passage mellan långhus- och korvinden, sedd från öster samt snett ovanifrån från sydöst. Foto JL 2023.

Sakristians norra gavelröste med igensatt ljusglugg. Foto JL 2023.

Igensatt ljusglugg gjord av krön och botten till romansk fönsteromfattning vars svagt framskjutna form visar att den har suttit i en absid i det romanska koret. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

På ett till synes huvudsakligen medeltida högaltare står ett altarskåp, som enligt inskrift är tillverkat år 1496 med nådastolen och apostlarna. På predellan en målad framställning av Veronikas svetteduk. Två fialer bakom altarskåpet hör till en tidigare altarpopsats.

Triumfkrucifixet från 1400-talets slut kan möjligen vara från samma verkstad som altarskåpet. På korets norra sida finns ett sakramentsskåp med medeltida dörrar, flankerat av två inmurade kolonnetkapitäl. Längre västerut i samma mur sitter tre murskåp med spetsiga krön och dörrar från 1891. I korets södra mur finns en spetsig nisch utan dörrar och invid denna två inmurade huggna stenblock, möjligen använda byggnadsdelar, vilka här har sammanfogats till sittbänk, som en enkel motsvarighet till den rikt skulpterade stenbänken på motsvarande plats i Burs kyrka. En ängel i sten, kanske en tänkt del av en portalomfattning, härrör från 1300-talet.

Predikstolen, som är placerad på ett murat tidigare sidoaltare som underlag, tillverkades 1705 och målades 1726. Predikstolen är rikt utformad och har även kvar dörren till predikstolstrappan. Bänkinredningen, ritad av Gustaf Pettersson tillverkades 1891. Kvar från äldre inredning finns bekännelsepallen från 1705. I triumfbågen står dopfunten från 1200-talets mitt med den enkla och avskalade formgivning som brukar kallas Alafunt. Orgeln tillverkades 1972 av Grönvall orgelbyggeri, Lilla Edet. Nummertavlor finns från 1600- och 1700-talen. Altarskranket tillkom vid restaureringen 1954-1955. I korets golv finns ett par gravhällar med runinskrift från 1400-talet. Klockan i tornet tillverkades av Jurgen Putensen i Stockholm 1650. I olika museisamlingar förvaras några medeltida föremål från kyrkan. Främst bland dessa är en tredelad helt målad altartavla från 1400-talets början i Statens Historiska Museum. Bland föremål i Gotlands Museum märks en långbänk, troligen en väggbänk från långhuset, motsvarande de bänkar av sten som förekommer i några gotländska kyrkor, som Garde, samt en kollekttavla från 1300-talet.

Kyrkorummets inredning och inventarier från olika tider. Altarskåpet och krucifixet från 1400-talet, predikstolen från 1705, nummertavlan från 1700-talets mitt och bänkinredningen från 1891. Foto JL 2023.

Det murade högaltaret, troligen från korets byggnadstid, möjligen något förändrat. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Altarskåpets predella från 1400-talets slut. Nedan detalj. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Altarskåp från 1496. Foto JL 2023.

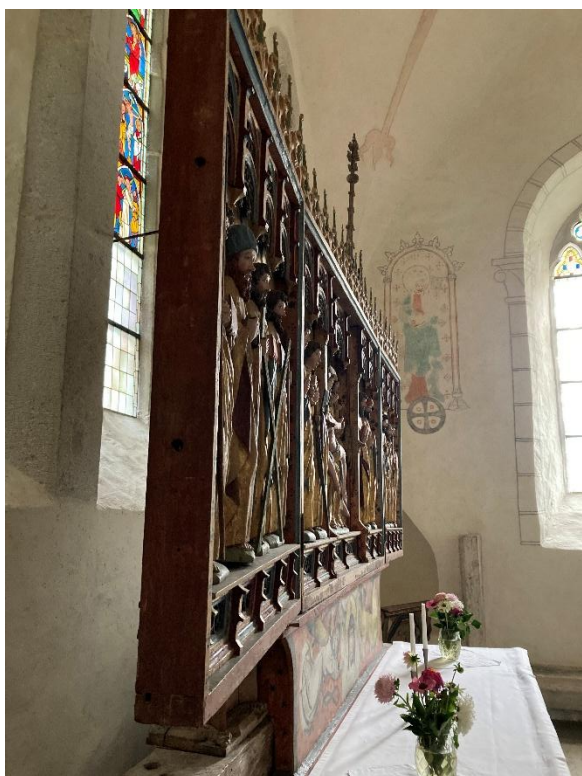
Altarskåpets norra dörr
och del av mittpartiet.
Foto JL 2023.

Del av altarskåpets
mittparti. Foto JL
2023.

Altarskåpets södra dörr samt i bakgrunden en av de båda fialerna från en tidigare altartavla. Foto JL 2023.

Altarskåpet från norr. Till höger målningar på södra dörrens utsida samt en fial. Foto JL 2023.

Målningar på utsidan av altarskåpets dörrar. Foto Lennart Karlsson 1991, Medeltidens bildvärld, Historiska museet.

Fialer från tidigare altaruppsats. Foto JL 2023 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Understycke till fialerna, del av en äldre altaruppsats. Till höger altarets baksida med nisch. Foto JL 2023.

Triumfkrucifix från 1400-talets slut. Foto JL 2023.

Triumfkrucifixet snett framifrån samt bakifrån. Foto JL 2023.

Ängel av kalksten,
1300-talet. Foto Bo-
Göran Kristoffersson
2003-2004, Visby stift.

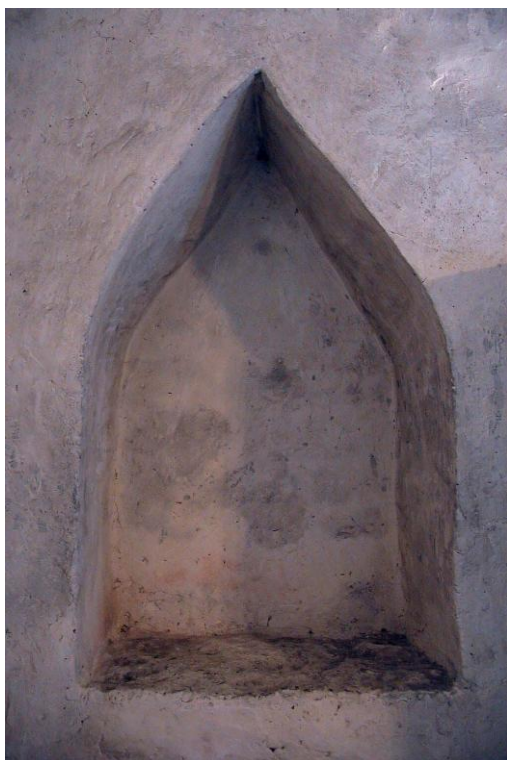
Sakramentsskåp på korets norra sida från korets byggnadstid, flankerat av kolonnkapitäl. Foto JL 2023 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Nischer på korets norra sida med dörrar från 1892. Foto JL 2023.

Nisch och sittbänk på korets södra sida. Foto JL 2023. Nedan till vänster nischen, till höger sittbänken. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift respektive JL 2023.

Predikstol från 1705, färgsättningen från 1726 återställd 1954-1955 efter tidigare övermålning. Foto JL 2023.

Predikstolens fundament, delvis bestående av ett murat medeltida sidoaltare. Till höger dörr till predikstolstrappan.
Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

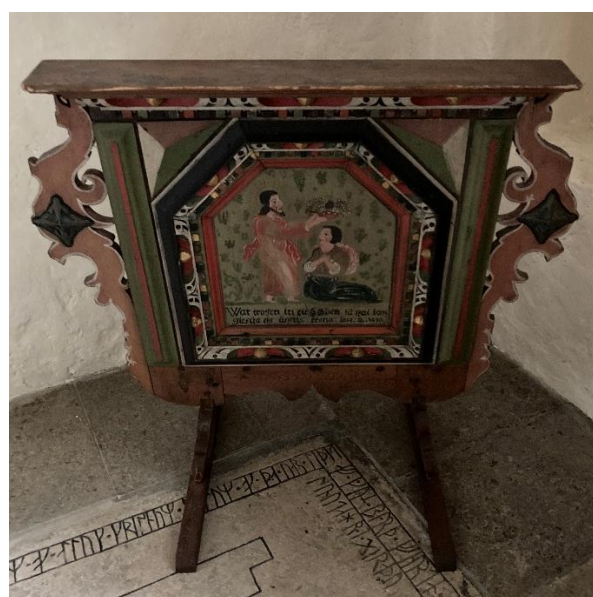
Predikstolstrappan. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift. Till höger målning på predikstolsdörren.
Foto JL 2023.

Predikstolens korg. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Målning på fält på predikstolskorgen. Foto JL 2023. Till höger målning på predikstolens ryggstycke. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Bänkinredning från 1891, ritad av Gustaf Petterson. Foto JL 2023 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift. Till vänster, stolar troligen från 1800-talet. Foto JL 2023. Nedan bekännelsepall från 1705. Foto JL 2023 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Dopfont från 1200-talet, locket från 1600-1700-talet. Foto JL 2023.

Orgel, byggd av John Grönvall
orgelbyggeri, Lilla Edet, 1972.
Nedan till vänster nummertavla
från 1700-talet, troligen av Johan
Hernell. Foto JL 2023. Nedan till
höger tidigare nummertavla från
1600-talet. Foto Bo-Göran
Kristoffersson 2003-2004, Visby
stift.

Fattigbössa från 1892. Till höger kormatta av Kerstin Persson, Ateljé Tre bäckar, 1982. Foto JL 2023.

Gravhäll från 1449 i korgolvet med runinskrift. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

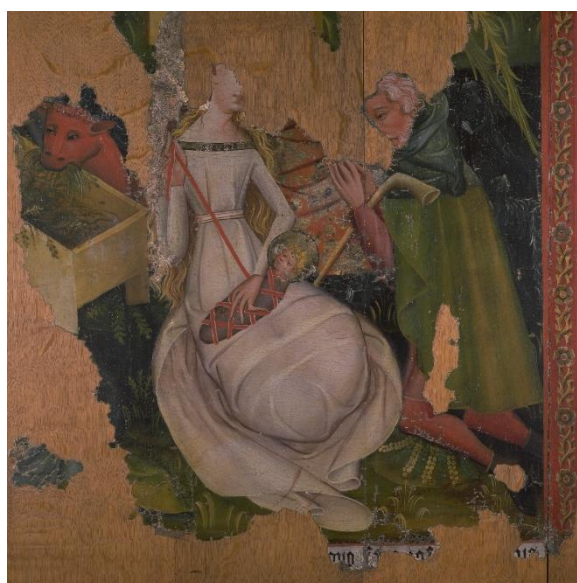
Medeltida gravhällar med runinskrift i korgolven, den vänstra från 1449. Runorna anger att Jakob i Mannagårde blev skjuten på Visborgs slott. Samma gårdsnamn finns på altarskåpet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Klocka, gjuten 1650 i Stockholm av Jurgen Putensen. Foto JL 2023.

Altartavla, triptyk, från 1400-talets början. Nu i Statens Historiska Museum. Helhet och detaljer. Foto Bengt A. Lundberg, SHM, Lennart Karlsson, Medeltidens bildvärld, och Gunnel Jansson, SHM (CC BY 4.0).

Väggbänk i trä från 1200-talet. Nu i Gotlands Museum. Foto JL 2020.

Detalj av väggbänken. Till höger kollekttavla från 1300-talet. Nu på Gotlands Museum. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-2004, Visby stift.

Restaureringar

Kyrkorummet genomgick en inre omgestaltning i etapper i början av 1700-talet, troligen inledd i slutet av 1600-talet. Slutna bänkkvarter tillkom med förhöjda gavlar liksom predikstolen och målningar i långhustaket samt som markerande dekor på väggar och i valv. Denna dekor togs målades över vid en restaurering 1891 då även vissa medeltida kalkmålningar som sannolikt aldrig varit överputsade doldes. En stor del av äldre inredning revs ut och bänkinredningen och altarskranket ersattes av nya. En läktare med orgel tillkom i väster. Arkitekt var Gustaf Pettersson. År 1933 installerades uppvärmning med pannrum i källare under sakristian. En ny genomgripande restaurering genomfördes 1954-1955 efter förslag av Erik Fant och Olle Karth. Långhustaket höjdes för att frilägga triumfbågens krön samtidigt som dess ovansida täcktes med ett brandskyddande betongbjälklag. Kalkmålningar och takmålningen liksom predikstolens äldre färgsättning togs fram. Läktaren revs och orgeln ställdes på ett podium i ringkammaren och altarringen ersattes åter. Senare återuppsattes 1961 krucifixet i triumfbågen efter konservering, 1972 anskaffades ny orgel. Omkring 1980 målades akantusslingor under innertaket, sannolikt som en mjukare övergång och för att något skyla den karaktärsskillnad som utmärker långhusmurarnas förhöjning från 1950-talet.

Interiör mot öster före restaureringen 1891 med sluten bänkinredning av 1600-talstyp samt ej överkalkad målning av tronande Kristus över altare och trägolv i långhuset. Foto Olof Sörling 1889, ATA.

Interiör av koret mot norr före restaureringen 1891. Foto Olof Sörling 1889, ATA.

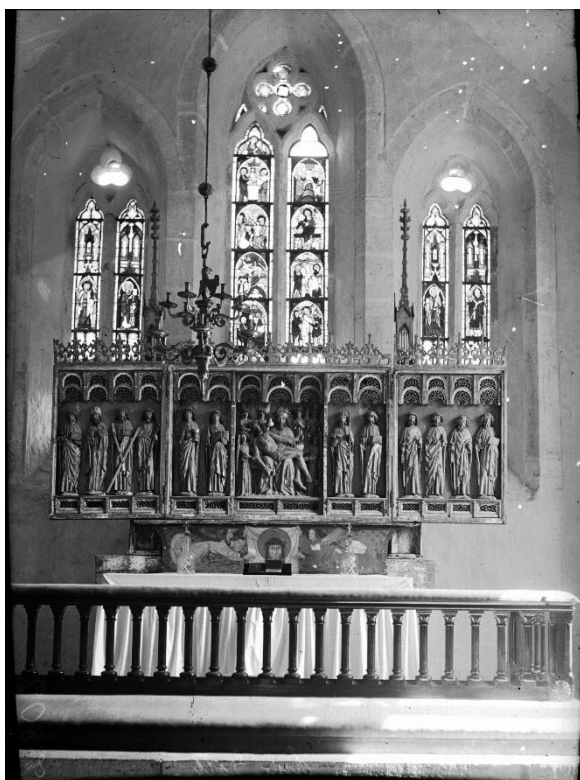
Detaljer av föregående bilder visande offerstock och målade bänkskärm respektive avskrankning för skriftstol i koret samt sakramentsskåp och altarskrank.

Interiör mot öster efter restaureringen 1891. Bänkinredningen och altarskranket är utbytt. Resterna av kalkmålningar är överputsade samt takmålningarna övermålade. Foto Einar Erics 1915, ATA.

Interiör mot öster efter restaureringen 1891. Foto, troligen från 1910-1920-talen, ATA.

Altaranordningen och korets östfönster med glasmålningar. Till höger sakramentsskåpet på korets norra sida. Foto Einar Erics 1915, ATA.

Korets östra del
sedd mot nordöst.
Foto Carl Gustaf
Rosenberg 1922,
ATA.

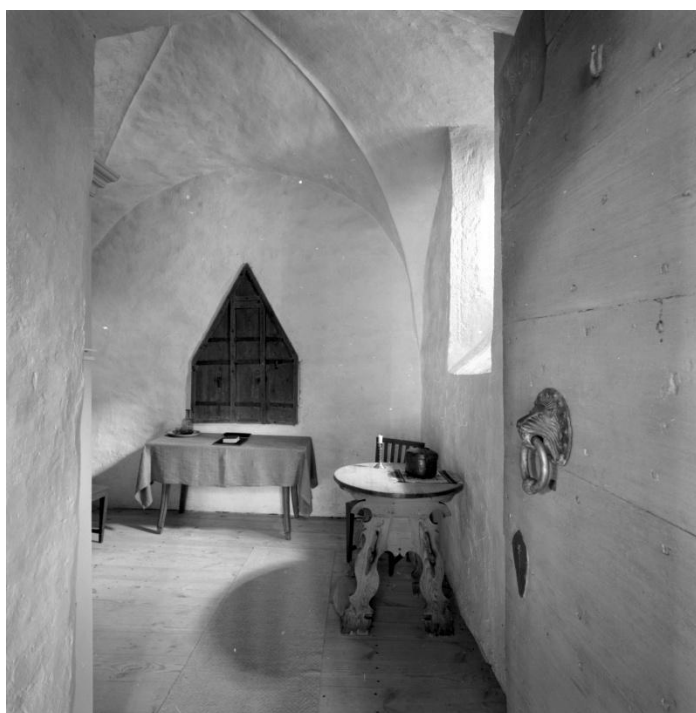
Interiör mot öster. Foto Iwar Anderson 1939, ATA.

Interiör mot väster med läktare från 1891 och orgel av Åkerman och Lund 1900. Foto Ärland Noreen 1932, ATA.

Interiör mot väster efter restaureringen 1954-1955. Innertaket höjt, målningar framtagna, läktaren riven och orgeln ställd på podium, ersatt av ny orgel 1972. Foto Sören Hallgren 1962, ATA.

Interiör mot öster efter restaureringen 1954-1955. Innertaket höjt och triumfbågen frilagd. Kalkmålningar och takmålningar frilagda. Krucifixet återfört från Gotlands Fornsal 1961 och satt på en senare avlägsnad trabes. Nytt altarskrank tillkommet vid ovan nämnda restaurering. Till vänster interiör av sakristian mot norr. Foto Sören Hallgren 1962, ATA.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobygggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

Kyrkan

Vid en reparation i kyrkan påträffades ett antal gotländska medeltida brakteater samt en del andra mynt. Det är oklart var i kyrkan de påträffades och när det hände. Fynden löstes in av Riksantikvarieämbetet redan 1840 så fynden bör ha hittats ännu tidigare.¹

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande

¹ SHM inv. nr. 912.

kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande

utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpuppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra

ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Lye kyrka har en säregen profil där 1700-talshuven är av särskild betydelse för kyrkans yttre karaktär. Det murade tornets eleganta proportioner liksom det resliga gotiska koret är också viktiga kännetecken. I kyrkans yttre är det annars detaljer som korportalens skulpterade kapitälband och vimpergskulptur från 1300-talets mitt samt den vid tornportalen inmurade stenkistan från 1100-talet som har ett särskilt intresse.

I kyrkorummet utgör ett karaktäristiskt inslag att inredningen är sammansatt av delar från medeltiden, 1600-, 1700- och 1800-talen. Ett utmärkande drag är också de många olika Kristusbilderna, från altarskåpet båda centrala Kristusbilder, den tronande Kristus över altaret, det stora krucifixet, alla från 1400-talet, samt sedan 1700-talets målade bilder av Kristus på predikstolens ryggstycke och den uppståndne Kristus i långhusets innertak.

Störst kulturhistoriskt värde ligger förmodligen i den omfattande sviten av glasmålningar från 1300-talet, norra Europas största sammanhängande och bevarade medeltida glasmålningssvit. Det välbevarade altarskåpet och triumfkrucifixet är av stort kulturhistoriskt värde, dessutom bildande en enhet eftersom de är från samma tid.

Kyrkorummets inslag från 1700-talet, som predikstolen och långhusets takmålning är av stor betydelse för kyrkans karaktär. Kalkmålningarna från 1400-talet och den välbevarade bänkinredningen från 1800-talets slut samt ringkammarens putsristningar är av kulturhistoriskt värde. Av stort kulturhistoriskt värde är även den byggda kammaren av trä i stavbyggnadsteknik från 1200-talet uppe i tornet. Värdefulla föremål från kyrkan i olika museisamlingar är den målade och något ovanliga altartavlan i triptyk på statens Historiska Museum och långbänken på Gotlands Museum som är av ett ovanligt slag. Ovanlig som bänk är även sittanordningen på korets södra sida.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar och har en äldre del som troligen bevarat sin medeltida utsträckning. Den äldre delen avgränsas delvis av en trädkrans med lind, tillkommen 1944 i samband med en utvidgning mot norr. Utvidgningen berättar om socknens expansion och befolkningsökning.

Förutom en gång från huvudingången i väster saknar den äldre delen gångar vilket är ett ålderdomligt drag.

Alldeles öster om koret finns gravar med stora gravhällar från 1900-talet. De har ett miljöskapande värde. Den yngre delen har låga tidstypiska gravvårdar.

Kyrkogården hyser sparsamt med äldre träd. De äldsta träden i trädkransen planterades under senare delen av 1800-talet. Den yngre kyrkogården har en trädkrans. Trädplanteringarna är tidstypiska och berättar om rådande artval och planteringskultur.

På kyrkogården, nordväst om kyrkan finns ett sockenmagasin av sten i den västra kyrkogårdsmuren, uppfört 1845. Det berättar om kyrkan som en central plats i socknen och behovet att ha en gemensam förvaringsplats för bland annat utsäde.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Lye socken. Gravarna finns framför allt söder om kyrkan. 16 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. Vid en uppföljande inventering 2017 utpekades 20 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Lye kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Lye kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1058	Byggnadsår enligt Strelow.	SvK
e. 1150	Ett romanskt kor byggdes, nu försvunnet. N långhusportalen och sakristians fönster är återanvända från 1100-talskoret.	SvK
o. 1175-99	Långhuset byggdes. Relikkista av stenmästaren Sigraf, inmurad i tornets V portal.	GK, SvK
o. 1200-50	Tornet byggdes. Avplankning i tornets första övervåning.	GK, SvK SvK
o. 1250	Dopfunten.	GK, SvK
1245 (ev.)	Inskrift med majuskler på N långhusväggen.	GKM
o. 1325-50	Det romanska koret revs och det nuvarande koret och sakristian byggdes. Glasmålningarna i korets Ö och S fönster. Väggsåpet i korets N mur. Kalkmålningarna på korets N mur och i korvalvet (GKM anger "ca 1325-35" av "Egypticus" målare").	GK, SvK SvK GKM, SvK
o. 1425-50	Altartavla, sedan 1876 i SHM (försäld).	SvK
1449	Gravhäll av kalksten i korgolvet över Olav Lilla Rone och hans söner Liknvid och Simon. Gravsten av kalksten i korgolvet över Jakob Mannegårde, "skjuten ihjäl med en bössosten från Visborg, då kung Erik (av Pommern) var belägrad på nämnda slott".	SvK SvK
o. 1450	Kalkmålningar i långhuset och koret av "Passionsmästaren". Komplettering av 1300-talsmålningarna på långhusets N mur.	GK, SvK
1496	Altarsåpet, skänkt av bonden Jon Mannegårde. Triumfkrucifixet.	GK, SvK GK
o. 1550	Kalkmålning V om S långhusportalen.	GK
Medeltid	Skeppsrisingar i tornet och långhuset (s. 1400-tal enl. SvK). Gravstenar av kalksten i korgolvet över Gairvald i Lyes son, över Peter Megensarve (Mangsarve) och över Botulv Mannegårde.	SG, SvK SvK
1650	Kyrkklockan gjuten av Jurgen Putensen, Stockholm.	GKR, SvK
1660-talet	Bänkar.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1694	Gravsten av sandsten i korgolvet över barnen Per Larsson Bjärge, Lars Hansson Bjärge och Gertru Hansdotter.	SvK
1600-tal	Skriftestol i korets NÖ hörn, borttagen 1891.	SvK
	Dopfuntslock, ljuskronor (12-armad resp. 16-armad) av mässing.	SvK
o. 1700	Innertaket målades av Rasmus Bartsch.	GKS
1705	Predikstolen.	GK, SvK
	Bekännelsepall och altarskrank (det senare ersatt 1891).	SvK
1725 (?)	Draperimålning kring korfönstret, akantusrankor kring sakristidörren, dekor kring korportalen och i korvalvet. I långhuset draperier kring fönstren på N och S sidorna samt akantusslingor nedtill på väggarna (tidpunkten osäker).	SvK
1726	Predikstolen målades av Jöns Wulff.	GKS, SvK
o. 1750	Nummertavla av Johan Hernell.	SvK
1779	Ny tornhuv, sannolikt efter ritningar av arkitekt Olof Tempelman, Stockholm.	ATA Inskr SvK
	Huven byggdes sannolikt av byggmästare Hans Hesselby.	SvK
1700-tal	Kalkmålningarna kalkades över.	SvK
	Bänkar.	SvK
s.1700-tal.	Mur avlöste ett plank runt kyrkogården.	SvK
1826	Sockenmagasinet byggdes (på platsen för ett äldre magasin).	SvK
o. 1850	Trädplantering på kyrkogården	SvK
1854	Långhusets fönster togs upp (N sidan) resp. förstörades (S sidan).	SvK
1858	Ett skrank som avgränsade ett magasinsutrymme i tornrummet togs bort.	SvK
1860-tal?	Dragstag i koret.	
1888	Spåntak på koret enl. foto.	ATA
	En timrad förrådsbyggnad för virke och material N om sockenmagasinet revs bort.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1891	Genomgripande restaurering efter förslag av arkitekt Gustaf Pettersson, Stockholm. (Ritningar daterade 1889 i ATA). Byggmästare Nils Pettersson, Visby.	ATA, SvK
	– Ny, öppen bänkinredning (ersatte bänkinredning från 1700-talet). – Korbänken och skriftestolen i koret avlägsnades. – Nytt altarskrank (ersatt vid restaureringen 1954-55). – Orgelläktare. – Nya fönsterglas. – Nytt portblad i S och N långhusportalerna. – Ny puts på innerväggarna. – Nya cementgolv med inlagda gravhällar i kor och långhus, trägolv i bänkkvarteren. – Predikstolen övermålad med brun färg (stämmer ej med foto från 1915 i ATA). – Nummertavlan guldbronserades.	
1900	Orgel av Åkerman & Lund, Stockholm.	ISO, SvK
1932	Spåntak på kor, långhus (ej S takfallet) och sakristia enl. foto.	ATA
1933	Altarskåpet konserverades av konservator Alfred Nilsson, Stockholm.	ATA
	Värmeledning med pannrum under sakristian.	ATA
1939	Tornhuven reparerades genomgripande och mättes samtidigt upp.	ATA, SvK
1942	Glasmålningarna restaurerades av R. Lydahl, Etelhem.	ATA
1944	Utvidgning av kyrkogården åt N efter förslag av trädgårdskonsulent E. Nilsson.	ATA, SvK
1949	Åskledare.	ATA
	”Brandbotten” över långhuset och förhöjning av innertaket.	ATA
1954-55	Restaurering efter förslag av arkitekterna Erik Fant och Olle Karth.	GK, SvK
	– Nytt spåntak på koret (tidigare faltak). – Omputsning av fasaderna. – Invändig rengöring av väggar och valv samt framtagning av kalkmålningarna, träinnertakets målning samt ursprungliga färgskikt på predikstol, dopfuntslock och nummertavla (konservator Erik Olsson, Sanda), varvid ornamentala	ATA ATA GK, GKS, GKM, SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1954-55	målning från 1700-talet avlägsnades.	SvK
	– Långhusmurarna och innertaket höjdes ca 1 m och ett brandtak av betong lades in ovanför trätaket.	SvK
	– Orgelläktaren revs och ersattes med ett orgelpodium.	SvK
	– Nytt altarskrank.	
1961	Triumfkrucifixet konserverades av konservator Erik Olsson, Sanda. Övre korsarmen förnyades.	SvK, ATA
	Krucifixet återuppsattes i triumfbågen på en ny trabesbjälke (tidigare sedan 1908 deponerat i Gotlands fornsal; enl. handlingar i ATA skedde detta 1964).	
	Gravhäll inlagd i korgolvet (tidigare placerad mot sakristians Ö mur).	ATA
1966	Omläggning av taken över kor och sakristia (?).	ATA
	El-belysning.	ATA
1968	Utvändig restaurering efter förslag av ing. Ingmar Holmström, Stockholm.	ATA
	– Nya faltak på tät bördning på kor, långhus och sakristia (utbyte av spåntaken).	
	– Hängrännor och stuprör.	
	– Ny fasadputs.	
1971	Ny orgel av Johan Grönvall Orgelbyggeri, Lilla Edet.	ATA
1973	El-värmeinstallation.	ATA
	El-ringning, fasadbelysning.	ATA, GKR
1988	Högtalaranläggning.	ATA
1996	Konservering av stenkistan i N portalens omfattning av J & B Stenkonservering.	ATA
1996-97	Glasmålningarna konserverades och återmonterades i nytt läge innanför ytterglasen. Konservator Gustaf van Treck, München.	ATA
1998	Altarskåpet konserverades av konservator Marja-Liisa Alm, Visby.	ATA
1990-tal	Tornhuven reparerades, entreprenör Byggnadshyttan.	GF
	Plattor på gångvägen mellan parkering och huvudingång.	
2005	Nya textilskåp i sakristian genom textilkonsultfirma Lotine.	GF
2007	Restaurering av sockenmagasinet?	GM
2009	Konservering av nio gravvårdar. Entreprenör Stenkultur AB (Carl Gustaf Eliasson).	GM

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2010	Konservering av altarskåp. Ansvarig Nadine Huth.	GM
2010	Konservering av fast sten utvändigt. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM
2010	Anläggande av minneslund. Ansvarig Lye sockenråd.	
2011	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsstyrelsen.	GM
2011	In- och utvändigt restaurering. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM
	– Allt synligt trävirke på tornhuven har tjärats. De utvändiga vattenrännorna och utkastarna av plåt har målats. – Långhustaket: Allt synligt trävirke har tjärats. Hängrännan under norra takfallet har bytts ut mot en ny ränna av stålplåt liknande den på sydsidan. Stuprören har ändrats så att de leder vatten till infiltrationsanläggningens markbrunnar. Dragstag av järn i takkonstruktionen har rostskyddsmålats. – Kortaket: Hålet efter den borttagna skorstenen lagts igen. Allt utifrån synligt takvirke har tjärats. Stupröret har ändrats så att de leder vatten till infiltrationsanläggningens markbrunnar. Dragstag av järn i takkonstruktionen har rostskyddsmålats. – Sakristietak: Allt utifrån synligt takvirke har tjärats. Stupröret har ändrats så att de leder vatten till infiltrationsanläggningens markbrunnar. – Fasaderna har putsats om. – Fönster har målats. – Omfattningar av kalksten har åtgärdats enligt program från stenkonservator. – Portbladen har tjärats utvändigt. Insidorna har åtgärdats efter ett särskilt program av målerikonservator. – Väggar och valv i kyrkorum och sakristia har konserverats enligt särskilt program av kalkmålerikonservator. – Innertaket i trä i långhuset har åtgärdats enligt särskilt program av målerikonservator. – Huggen sten i bågar har åtgärdats efter särskilt program av stenkonservator. – Orgelpodiet har förlängts. Befintlig trappa och räcke har återanvänts. – I den södra långhusportalen har en fast ramp anordnats. – Altaruppsats, altarskrank, väggskåp i korets norra vägg och sakristians norra och västra väggar samt predikstol har åtgärdats enligt särskilt program av målerikonservator.	

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2011	– Målningar på bänkinredningen har åtgärdats enligt särskilt program av målerikonserverator. En s.k. klockarbänk har inrättats. – Skorstenen samt skorstenstoppen har rivits bort från korvalvet och värmesystemet har bytts ut. – Triumfkrucifix, dopfunt och dopfuntslock, nummertavla och orgel har åtgärdats enligt särskilt program av målerikonserverator.	
2011	Konservering av lösa steninventarier. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM
2012	Konservering interiör fast sten. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM
2013	Konservering av altarskåp. Ansvarig Eva Sandberg	GM
2014	Konservering av portaler. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB, underentreprenör André Sinnemark.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museums arkiv).
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B. G. Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I. Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
SG	Peter von Busch m.fl., Skeppsröstningar på Gotland, 1993.
Strelow	Hans Nilsson Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor 105, Gotland V:1 (1965).
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade forn lämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
 Inventering av inventarierna i Lye kyrka 2003-04, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Lye kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.
 Inventering av Lye kyrkogård, utförd 2017 av Gotlands Museum.
 Program för invändig restaurering av Lye kyrka, upprättat 2007 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Program för utvändig restaurering av Lye kyrka, upprättat 2007 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Vård- och underhållsplan, Lye kyrka 2007. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
 Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
 Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
 Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Svahnström, Gunnar och Karin, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
 Strelow, Hans Nilsson, Cronica Guthilandorum, 1633.
 Sveriges Kyrkor 105, Gotland V:1 (1965).
 Utas, Jan Andréasson-, Om gotländska valv, examensarbete i Arkitekturens teori och historia, Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattdrägningskarta Lye sn 1753. Lantmäteristyrelsen H 60-1:2.
 Laga skiftes karta, Bjerges nr 1, 1870. Lantmäteristyrelsen H 60-2:4.